

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки
міжнародного туризму

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: «Основні напрямки розвитку підприємництва у сфері
земельних відносин в Україні»

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0519
спеціальності 051 «Економіка»
освітньо-професійної програми
«Міжнародна економіка»

Котко Г.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник к.е.н., доцент

(посада, вчене звання, науковий ступінь)

Колобердянко І.І.

(прізвище та ініціали)

Рецензент доцент

(посада, вчене звання, науковий ступінь)

Корінний С.О.

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ЗАПОРІЗЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економічний
Кафедра міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки
міжнародного туризму
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 051 «Економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Зав.кафедри Д.І. Бабміндра
«_» _____ р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА СТУДЕНТОВІ

Котко Ганні Сергіївні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи (проекту) «Основні напрямки розвитку підприємництва у сфері земельних відносин в Україні»

керівник роботи (проекту) к.е.н., доцент – Колобердянко І.І. затверджена наказом по інституту від «06» червня 2020 р. № 185-с

2. Строк подання студентом роботи (проекту) 30.11.2020.

3. Вихідні дані до роботи (проекту) інформаційна база законодавчих та нормативних урядових актів, матеріали державної служби статистики України, публікації у фахових журналах, електронні економічні публікації, Інтернет ресурси.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити):

- 1) Теоретичні засади аналізу підприємництва у сфері земельних відносин;
- 2) Аналіз сучасного стану підприємницької діяльності аграрного сектору в Україні;
- 3) Напрями підвищення ефективності діяльності підприємництва у сфері земельних відносин.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

У кваліфікаційній роботі було використано графічний матеріал при аналізі сутності підприємницької діяльності п.п.1.1; форм підприємницької

діяльності в аграрній сфері п.п.1.2; державної регуляторної політики розвитку підприємництва п.п. 1.3; підприємницького потенціалу аграрного сектору п.п. 2.1; механізму державного стимулювання п.п. 2.2; використання зарубіжного досвіду підтримки аграрного бізнесу п.п. 2.3.

6. Консультанти розділів роботи (проекту)

Розділ	ПП, посада Консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	к.е.н., доцент Колобердянко І.І.	01.09.2020	01.09.2020
I розділ	к.е.н., доцент Колобердянко І.І.	12.09 .2020	12.09 .2020
II розділ	к.е.н., доцент Колобердянко І.І.	17.10.2020	17.10.2020
III розділ	к.е.н., доцент Колобердянко І.І.	20.11.2020	20.11.2020
Висновки	к.е.н., доцент Колобердянко І.І.	20.11.2020	20.11.2020

7. Дата видачі завдання 18.06.2020

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Термін виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1	Вибір теми	18.06.2020	18.06.2020
2	Складання робочого плану	26.06.2020	26.06.2020
3	Підбір літератури та вивчення літературних джерел	07.09.2020	07.09.2020
4	Складання плану	11.09.2020	11.09.2020
5	Виконання вступу	21.09.2020	21.09.2020
6	Виконання розділу 1	12.09 .2020	12.09.2020
7	Виконання розділу 2	17.10.2020	17.10.2020
8	Виконання розділу 3	20.11.2020	20.11.2020
9	Формулювання загальних висновків	20.11.2020	20.11.2020

10	Подання роботи на кафедру на перед захист	23.11.2020	23.11.2020
11	Попередній захист роботи на кафедрі	09.11.2020	09.11.2020
12	Оформлення роботи та проходження нормо контролю	23.11.2020	23.11.2020
13	Одержання відгуку та рецензії	27.11.2020	27.11.2020
14	Подання остаточного варіанту роботи на кафедрі	30.11.2020	30.11.2020

Студент – дипломник _____ Котко Г.С.
(підпис)

Керівник проекту _____ Колобердянко І.І.
(підпис)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.В. Гамова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: с.89, рис.12, табл.3, 70 джерела.

Об'єктом дослідження є економічні системи землекористування в сфері підприємництва.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів землекористування.

Мета кваліфікаційної роботи – системний аналіз і вироблення економічних пропозицій в сфері землекористування стосовно сучасної ринкової економіки.

У процесі дослідження отримано такі наукові результати:

- 1) узагальнено теоретичні відомості про підприємництво та землекористування;
- 2) проаналізовано сучасний стан підприємницької діяльності аграрного сектору в Україні;
- 3) виявлено основні проблеми організації управління землеустрою та землекористування;
- 4) запропоновані напрямки вдосконалення економіки земельних відносин в сфері підприємництва.

Методи дослідження: системно-аналітичний, метод порівняльного аналізу, статистико-економічний, збір, обробка статистичних даних, графічний.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в уточненні сутності підприємництва як ринкового інституту, особливостей його розвитку в аграрній сфері України та обґрунтуванні основних напрямів підвищення його ефективності.

**ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ, МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС,
РИНОК ЗЕМЛІ, АГРАРНИЙ СЕКТОР**

SUMMARY

Qualifying work of the master: p.89, fig.12, tab.3, 70 sources.

The object of study are economic land use systems in the field of entrepreneurship.

The subject of research is a set of theoretical, methodological and practical aspects of land use.

The purpose of the qualification work is a systematic analysis and development of economic proposals in the field of land use in relation to the modern market economy. The following scientific results were obtained in the course of the research:

- 1) generalized theoretical information on entrepreneurship and land use;
- 2) the current state of entrepreneurial activity of the agricultural sector in Ukraine is analyzed;
- 3) the main problems of the organization of land management and land use management are revealed;
- 4) proposed areas for improving the economics of land relations in the field of entrepreneurship.

Research methods: system-analytical, method of comparative analysis, statistical-economic, collection, processing of statistical data, graphic.

The scientific novelty of the obtained results is to clarify the essence of entrepreneurship as a market institution, the peculiarities of its development in the agricultural sector of Ukraine and substantiation of the main directions of improving its efficiency.

ENTREPRENEURIAL ACTIVITY, SMALL AND MEDIUM BUSINESS,
LAND MARKET, AGRICULTURAL SECTOR

ЗМІСТ

ЗАВДАННЯ	2
РЕФЕРАТ	5
SUMMARY	6
ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	14
1.1 Сутність підприємництва та особливості його розвитку в аграрній сфері.....	14
1.2 Форми підприємницької діяльності в аграрній сфері	21
1.3 Регуляторна політика держави підприємницької діяльності в аграрному секторі.....	27
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ.....	34
2.1 Підприємницький потенціал аграрного сектора та рівень його використання	34
2.2 Механізми державного стимулювання аграрного бізнесу.....	43
2.3 Використання зарубіжного досвіду підтримки аграрного бізнесу.....	50
Висновки до розділу 2.....	59
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА У АГРАРНІЙ СФЕРІ	61
3.1 Інституційна модернізація розвитку підприємництва в аграрному секторі.....	61

3.2 Інноваційно-інвестиційна складова розвитку підприємництва у сфері земельних відносин.....	67
3.3 Роль ОТГ у розвитку аграрної підприємницької діяльності.....	75
Висновки до розділу 3	80
ВИСНОВКИ	82
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	85

ВСТУП

Актуальність теми. Аграрний сектор економіки України характеризується динамічним розвитком, здійснює достатньо вагомий внесок у функціонування національної економіки, зокрема в частині задоволення потреб населення у продуктах харчування, забезпечення суб'єктів господарювання низки галузей переробної промисловості сировиною, формування продовольчої безпеки й експортного потенціалу держави. Водночас, попри наявні позитивні тенденції, соціально-економічний потенціал аграрного сектора в сучасних умовах господарювання є недостатньо реалізованим, що призводить до послаблення економічної безпеки держави, особливо таких її структурних складових як макроекономічна, фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, соціальна, продовольча.

Нагальна необхідність розвитку підприємництва в аграрній сфері - велика кількість проблем, що виникають в ході його формування на сучасному етапі, а також недостатня ступінь наукової розробки і дослідження цих проблем, що і обумовило вибір теми дипломної роботи, її мету та методи дослідження.

Проблеми функціонування та розвитку аграрного сектора економіки досліджувалися у працях таких науковців як В. Андрійчук [1], П. Гайдуцький [2], А. Даниленко [3], О. Гудзинський [4], О. Гудзь [5], М. Дем'яненко [6], А. Діброва [7], М. Кісіль [8], О. Крисальний [9], М. Кропивко [10], М. Ксенофонов [11], Є. Майовець [12], О. Шпикуляк [13], І. Михасюк [14], М. Малік [15] та інші.

Однак, сучасні тенденції та проблемні аспекти функціонування економіки України, зокрема її аграрної складової, потребують розроблення нових підходів до ідентифікації пріоритетних напрямів та шляхів реалізації ресурсного й економічного потенціалу аграрного сектора, формування

інституційного забезпечення його сталого розвитку в системі економічної безпеки держави. Необхідне також й обґрунтування інструментів державної політики, орієнтованих на зміцнення продовольчої безпеки України, покращення інвестиційно-інноваційного та фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора національної економіки, посилення його експортного потенціалу. Особливо важливим є врахування цих результатів у процесі розроблення напрямів, інструментів та засобів забезпечення економічної безпеки України. Зазначене зумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило її мету і завдання, а також структуру й логіку викладу матеріалу.

Метою даної роботи є системний аналіз і вироблення економічних пропозицій в сфері землекористування стосовно сучасної ринкової економіки.

Відповідно до мети дослідження в роботі поставлено такі завдання:

- встановити сутнісне наповнення та основні характеристики понять: «підприємництво», «земельні відносини», «землекористування»;
- визначити форми підприємницької діяльності в аграрній сфері;
- проаналізувати сучасний стан підприємницької діяльності України в аграрному секторі України;
- узагальнити механізми державного стимулювання аграрного бізнесу;
- розкрити особливості використання зарубіжного досвіду підтримки аграрного бізнесу;
- дати економічну оцінку інноваційно-інвестиційній складовій розвитку підприємництва у сфері земельних відносин;
- виокремити елементи інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки;
- розкрити роль ОТГ у розвитку аграрної підприємницької діяльності.

Об'єктом дослідження є економічні системи землекористування в сфері підприємництва.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів землекористування.

Методи дослідження. Теоретичною і методичною основою кваліфікаційної роботи магістра виступають наукові розробки, викладені у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, що займаються питанням землекористування. Складність і комплексність проблематики, що досліджується, зумовили використання сукупності сучасних методів дослідження, серед яких головними є метод системного аналізу (при вивченні численних підходів і точок зору вітчизняних та західних науковців щодо сутності підприємництва), економіко-статистичний (для дослідження сучасного стану підприємництва в аграрній сфері), аналізу та синтезу (для запропонованих науково-практичних рекомендацій щодо перспектив розвитку підприємництва в аграрному секторі, графічний (для наочного відображення низки теоретичних і практичних положень дипломної роботи). Методологія дослідження забезпечила належний рівень достовірності отриманих результатів і висновків.

Інформаційно-довідковою базою є закони та нормативні документи владних органів України, офіційні матеріали і статистичні дані, наукові публікації та інші відомчі матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в уточненні сутності підприємництва як ринкового інституту, особливостей його розвитку в аграрній сфері України та обґрунтуванні основних напрямів підвищення його ефективності.

Наукову новизну засвідчують такі конкретні наукові результати:

Удосконалено:

– понятійно-категорійний апарат в сфері державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки в частині концептуального розуміння поняття «аграрний сектор економіки», що, на відміну від існуючого тлумачення, визначає його сутність як сектора національної економіки із внутрішніми структурно-функціональними компонентами та галузевими

підкомплексами (рослинництво, тваринництво, пов'язані галузі промисловості);

– науково-методичний підхід до оцінювання розвитку аграрного сектора, що ґрунтується на комплексному аналізі з врахуванням галузевих та регіональних особливостей, кількісному вимірюванні рівня розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки, адаптації традиційних методик для визначення показників продовольчої і зовнішньоекономічної безпеки;

– науково-практичні рекомендації щодо підвищення ефективності інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора;

Отримало подальший розвиток:

– теоретико-методичні підходи до формування інституційного забезпечення розвитку аграрного сектора національної економіки, які ґрунтуються на концепції сталого розвитку та доповнені інструментами державної політики з формування інституційно-правового й інституційно-організаційного забезпечення за напрямками економічного, соціального та екологічного розвитку;

– теоретико-методологічні засади економічного розвитку аграрної сфери на основі визначення її галузевих і регіональних особливостей, які зумовлені комплексом природних, економічних та соціально-демографічних чинників, що визначають галузеву спеціалізацію і територіальну організацію сільськогосподарського виробництва як гаранта продовольчої безпеки країни та соціальної стабільності суспільства;

– пропозиції щодо удосконалення сутності, методологічних засад та алгоритмів економічного дослідження; опрацьовано методологію розвитку аграрної сфери національної економіки.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні положення кваліфікаційної роботи викладено у статті «Розвиток економічних складових туризму в Україні» (Науковий журнал «Вісник Запорізького національного університету») та у тезах доповідей «Особливості туристичного сектору

України» на Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси, облік та право: стратегічні пріоритети розвитку в умовах глобалізації» (20 квітня 2019 року, м. Полтава). Публікації відображають основні результати роботи.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків; містить 91 сторінку тексту, 12 рисунків та 3 таблиці. Перелік джерел посилань включає 70 найменувань.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1 Сутність підприємництва та особливості його розвитку в аграрній сфері

Підприємництво – є однією з найважливіших ознак ринкової економіки і основною передумовою розвитку народного господарства будь-якої країни.

У сучасній науковій літературі не існує однозначного визначення сутності підприємницької діяльності. У зв'язку з цим дослідженню ознак і закономірностей становлення та розвитку підприємництва приділяється значна увага в працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників.

Уперше поняття «підприємництво» з'явилося у XVIII ст. Загальний Словник Комерції, виданий в 1723 році в Парижі, визначав його як взяття на себе зобов'язань із виробництва або будівництва чого-небудь. Надалі сутність підприємництва розглядається в межах розвитку економічної теорії, ролі підприємця в досягненні результату, форм і видів підприємницької діяльності, відповідальності підприємця перед суспільством та ін.

У межах класичних економічних теорій найбільшу популярність здобули праці Р. Кантільона, А. Сміта, Ж.-Б. Сейя, загальним для яких був зв'язок підприємництва з ефективним господарюванням. Активно використовуються в теоріях підприємництва з урахуванням сучасних умов господарювання ідеї класиків економічної теорії (Й. Шумпетера, П. Друкера та ін.).

Дослідивши історичні джерела, можна стверджувати, що поняття “підприємництво” у науковий обіг ввів англійський учений Р.Кантільон, він розглядав його як особливу економічну функцію, важливою рисою якої є ризик [16].

Представник класичної школи, французький економіст Ж.-Б.Сей, пов'язував підприємництво з організацією людей у межах господарської одиниці [17].

Ще один представник класичної школи, англійський економіст А.Сміт, трактував підприємця як власника, пов'язував підприємницьку діяльність передусім із власним інтересом (особистим збагаченням), у процесі реалізації якого підприємець сприяє найефективнішому задоволенню потреб суспільства [18].

Більш детальну і ґрунтовнішу характеристику підприємництву дали у своїх працях американський економіст Й.Шумпетер та австрійський учений Ф.Хаєк. Так, Й.Шумпетер, розкриває зміст підприємництва через відповідні функції:

1) Реформування й докорінна перебудова виробництва через здійснення нових комбінацій щодо техніки і технології, створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини.

2) Підприємництво є функцією будь-якої економічної системи, виконання якої необхідно поєднувати з науковими розробками, маркетингом та іншими функціями.

3) Виконання функцій підприємництва залежить від господарсько-політичного середовища, яке визначає його можливості, види, мотивацію та ін. Відповідно основними функціями підприємця він окреслював як: виготовлення нового блага або старого блага нової якості; освоєння нового ринку збуту, джерела сировини або напівфабрикатів; впровадження нового методу виробництва; здійснення відповідної реорганізації виробництва [19].

В свою чергу Ф.Хаєк пов'язував підприємництво передусім з особистою свободою, яка дає змогу людині раціонально використовувати свої здібності, знання, інформацію і доходи. Підприємець насамперед намагається оптимально узгодити ці компоненти з ситуацією на ринку (перспективні чи неперспективні щодо інвестування, попиту і пропозиції

певної галузі економіки, рівень цін тощо), знайти найкращі засоби для задоволення власних потреб і потреб суспільства [20].

На думку американського економіста П. Самуельсона, підприємницька діяльність пов'язана з новаторством, а сам підприємець – людина з оригінальним мисленням, смілива, домагається успішної реалізації нових ідей [6].

Представник сучасної інституціональної школи американський економіст Р.Коуз характеризує підприємництво як регулюючий механізм інститутів ринку [21].

На думку американського ученого П.Друкера, який є спеціалістом з теорії управління, основу сучасного підприємництва формує не будь-яка форма бізнесу, а різні інновації як реалізація нових номінацій виробничих факторів щодо створення нових видів товарів та послуг і нових технологій, використання з цією метою нових ресурсів, джерел і форм фінансування, освоєння організаційних та управлінських нововведень, а також проникнення на нові ринки збуту, в нові галузі та сектори економіки та ін. Основними мотивами підприємницької діяльності, за П.Друкером, є привласнення грошей (підприємницького доходу), здобуття влади, визнання, допитливість, прагнення по-новому розподілити та використати рідкісні ресурси, створити нові цінності та ін [22].

Більш сучасні представники інституціоналізму (зокрема, Н.Норт, О.Вільямсон) розглядають підприємця як суб'єкта, що здійснює оптимальний вибір між контрактними відносинами вільного ринку та організацією підприємства для економії трансакційних витрат, специфічним регулюючим механізмом ринкових відносин [23].

Значним у розвиток теорії підприємництва є внесок австронімецької школи (М. Вебер, В. Зомбарт, Л. Brentano), представниками якої виділено категорію «підприємницький дух», під яким розуміється готовність ризикувати, воля, завзятість, багатство ідей, організаторські здібності, вміння

впливати на людей, що протистовляється «бюргерському (цивільному) духу», якому властиві поміркованість, розважливість, старанність тощо [10].

У “Економікс”, підприємництво тлумачать, як мистецтво конкуренції або здібність успішно конкурувати, створюючи нові види товарів, вишукуючи нові шляхи скорочення витрат, роблячи товари все більш привабливими для споживачів [24]

Отже, ми бачимо, що окремі думки науковців про підприємництво не суперечать, а доповнюють і конкретизують одна одну, що є базою для сучасних дослідників. Підприємництво в межах розглянутих теорій визначається як поєднання середовища, що становить можливість використання економічних ресурсів і набору особистісних характеристик підприємця, необхідних для її використання з метою отримання певного комерційного результату.

В Господарському кодексі України зазначається, що підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [25].

Сучасна економічна наука визначає підприємництво як особливий вид діяльності, в основу якого покладено певні ознаки (рис. 1.1).

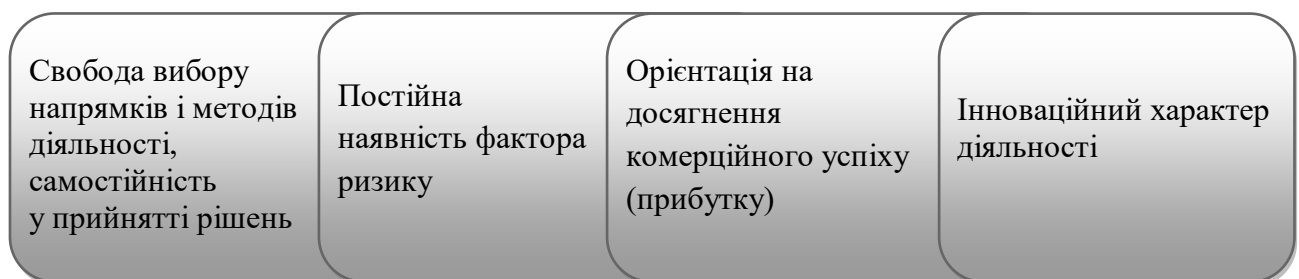

Рисунок 1.1 – Сучасні ознаки підприємництва

Примітка: Сформовано автором на основі [26].

Суб'єктами підприємництва можуть бути, перш за все, приватні особи (організатори одноособового, сімейного, а також більш великого виробництва). Діяльність таких підприємців здійснюється як на основі власної праці, так і з залученням найманої.

Підприємницьку діяльність може здійснювати також група осіб, пов'язаних між собою договірними відносинами й економічним інтересом. Суб'єктами колективного підприємництва є акціонерні товариства, орендні колективи, кооперативи тощо. В окремих випадках до суб'єктів підприємництва відносять і державу в особі її відповідних органів [27].

Глибше розкрити сутність підприємництва можна через його головні функції – інноваційну, організаційну, ресурсну, стимулюючу (мотиваційну) (рис. 1.3).

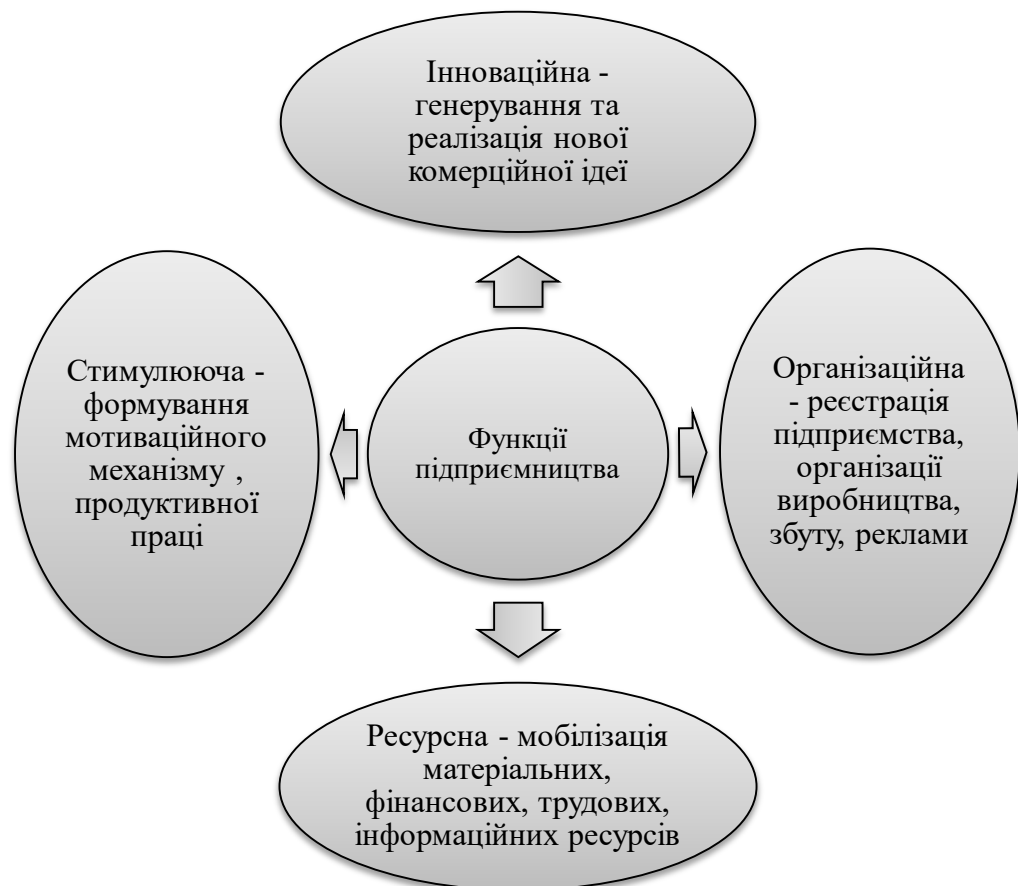

Рисунок 1.3 – Функції підприємництва

Примітка: Сформовано автором на основі [28].

Інноваційна (творча) функція підприємництва полягає в сприянні генеруванню та реалізації нових комерційних ідей, здійсненню техніко-економічних, наукових розробок, проєктів, що пов'язані з господарським ризиком.

Ресурсна функція підприємництва передбачає мобілізацію на добровільних засадах матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних, інтелектуальних та інших ресурсів.

Організаційна функція підприємництва полягає в безпосередній організації виробництва, збуту, реклами тощо, зводиться до поєднання ресурсів в оптимальних пропорціях здійснення контролю за їх виконанням.

Стимулююча (мотиваційна) функція підприємництва зводиться до формування стимулюючого (мотиваційного) механізму ефективного використання ресурсів з урахуванням досягнень науки, техніки, управління організації виробництва, а також до максимального задоволення потреб споживача.

Виділяють також особистісну функцію, яка полягає у самореалізації власних можливостей підприємця, отримання задоволення від своєї діяльності.

Крім того, підприємництво виконує в економіці важливу функцію – забезпечує розвиток і вдосконалення господарського механізму, постійне оновлення економіки, створення інноваційної сфери.

Щодо підприємництва в аграрному секторі, то у Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року аграрний сектор економіки розглядають таким, що охоплює сільське та рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів, а також аграрну науку й освіту, соціальну сферу села, їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення [28].

Відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, аграрний сектор з його базовою складовою, сільським

господарством, є системоутворювальним у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій [29].

Аграрний сектор є провідним сектором економіки держави, розвиток і функціонування якого має визначальний вплив на розвиток національної економіки та її ефективну інтеграцію у глобальний економічний простір, забезпечення продовольчої безпеки держави, створення сприятливого інвестиційного середовища, забезпечення технологічно пов'язаних галузей необхідною сировиною, формування соціально-економічного розвитку сільських територій, формування конкурентного потенціалу на світових аграрних ринках, зміцнення економічної безпеки держави.

Рисунок. 1.4 – Змістовне наповнення поняття «аграрний сектор економіки»

Примітка: Сформовано на основі [30].

Сучасне визначення багатофункціонального сільського господарства було сформульоване комітетом Організації економічного співробітництва і розвитку ще у 1998 році. Відповідно, сільське господарство є багатофункціональним тоді, коли виконує принаймні одну з таких додаткових функцій: бере активну участь у формуванні краєвиду, охороні природного середовища, збереженні біорізноманіття, а також в економічній і соціальній активності сільських територій.

1.2 Форми підприємницької діяльності в аграрній сфері

Підприємництво в аграрній сфері – складне та багатогранне явище, яке набуває різних форм. Ця різноманітність дозволяє організовувати підприємницьку діяльність конкретною особою на конкретній території таким чином, щоб найкращим чином використовувати ресурсну базу та отримувати максимальну вигоду.

Згідно діючого законодавства України передбачено функціонування державної, комунальної і приватної власності. Відповідно до основного закону, залежно від форм власності Господарським кодексом України передбачено функціонування підприємств, в т.ч. і сільськогосподарських, таких видів:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності;
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;

- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності) [31].

Таким чином, у галузі сільського господарства можуть створюватись та діяти підприємницькі структури усіх перерахованих вище видів.

В свою чергу, в аграрному секторі України постійно створюються і функціонують суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм. Загальні і спеціальні умови їх створення визначає законодавство. Протягом останніх років частка суб'єктів господарювання у сільському господарстві складала близько 4% від загальної кількості суб'єктів, при чому левову частку з них становлять саме підприємства.

Розрізняють виробниче, комерційне і фінансове підприємництво як складові підприємницького бізнесу. Виробниче підприємництво представлене на аграрному ринку різними товариствами, фермерськими господарствами, кооперативами і фірмами з виробництва товарів, переробки сільськогосподарської продукції. Комерційне підприємництво охоплює заклади торгівлі і збуту. Фінансове підприємництво поширюється завдяки банкам, кредитним спілкам і кооперативам та фондовим біржам. Усі ці види діяльності є підприємництвом на різних стадіях обороту продукту або коштів.

Виробниче підприємництво в аграрному секторі економіки є діяльністю, скерованою на виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, проведення робіт та надання послуг, організацію та проведення наукових досліджень і селекційної роботи. Комерційне підприємництво пов'язане з процесом арбітражування, або перепродажу продукту виробничого підприємництва. На відміну від виробничої підприємницької діяльності, тут немає необхідності забезпечення виробничими ресурсами, пов'язаними з випуском продукції. Вихідними пунктами тут є: що і де купувати, що і де продавати.

Різновидом комерційного підприємництва є фінансове підприємництво. Саме завдяки йому проходить продаж грошей у прямій чи

опосередкованій формі. Формою фінансового підприємництва є своєрідна емісія цінних паперів, таких як власні акції, облігації, кредитні білети, комерційні цінні папери. Ці цінні папери підприємець продає, розміщує за відповідних умов і зобов'язань. Таким видом підприємництва займаються, як правило, підприємства, банки, а не окремі особи.

Агробізнес як галузь знань і наукових досліджень забезпечує оцінку потенціалу, методик впровадження і реалізації підприємницьких ініціатив. Агробізнес також розглядають в трьох основних аспектах: організаційному, галузевому і функціональному. В організаційному аспекті терміни "агробізнес" і "агропромисловий комплекс" дуже схожі, практично еквівалентні, з тією різницею, що агробізнес вживається для позначення агропромислового комплексу країн з розвинутою ринковою економікою.

У галузевому аспекті термін "агробізнес" застосовують для означення галузевих продовольчих підкомплексів, що функціонують у ринковому середовищі. У цьому сенсі проблеми виробництва, переробки і маркетингу певного виду сільськогосподарської продукції розглядаються в єдиному комплексі. Тобто галузевий аспект агробізнесу підкреслює необхідність вертикальних інтеграційних процесів у конкретній галузі.

Функціональний аспект агробізнесу розглядають у контексті розвитку підприємництва в аграрній сфері. Він характеризується співпрацею, врахуванням економічних інтересів усіх учасників продуктового ланцюга. Таким чином, усі сучасні визначення агробізнесу підкреслюють, що:

– структурно агробізнес – це сукупність суб'єктів підприємницької діяльності, які діють в аграрному секторі економіки країни. Сюди входить підприємницька діяльність у виробництві засобів виробництва для сільського господарства; власне сільськогосподарське виробництво; зберігання, транспортування і переробка сільськогосподарської продукції та торгівля як сировиною, так і переробленою продукцією. До агробізнесу також входять усі види діяльності з обслуговування сільського господарства (агросервіс, ринкова інфраструктура);

– функціонально агробізнес – це новий тип економічних відносин між суб'єктами аграрного ринку, що характеризуються взаємовигідною співпрацею з врахуванням економічних інтересів усіх його учасників [32].

В сільському господарстві України можна виділити чотири основні групи виробників сільськогосподарської продукції (рис. 1.4).

Рисунок. 1.4 – Групи виробників сільськогосподарської продукції

Примітка: Сформовано на основі [33].

Кожна група виробників сільськогосподарської продукції має свої особливості, умови функціонування та перспективи розвитку.

1. Домашні господарства населення (включають також фізичних осіб підприємців), не є юридичними особами та вирощують сільськогосподарську продукцію як для власних потреб, так і на продаж. Такі господарства спеціалізуються на комерційному вирощуванні овочів та інших більш нішових культур, що важко виростити в промислових масштабах через необхідність ручної праці.

2. Приватні підприємства в сільському господарстві представлені фермерськими господарствами та приватними сільськогосподарськими

підприємствами. Фермерські господарства можуть створюватися виключно громадянами України, а їх діяльність повинна базуватися на праці членів сім'ї фермера, хоча і допускається найм працівників. Земля може належати фермеру як на праві власності так і орендуватися. Площі ферм також можуть різнитися від декількох гектарів до п'яти-десяти тисяч гектарів, що є фактично повноцінним підприємством середнього розміру. Більше 60% фермерських господарств мають площу від 100 до 2000 тис. гектарів. Приватні сільськогосподарські підприємства – це юридичні особи, що діють на основі приватної власності та можуть засновуватися громадянами України, а також іноземцями, особами без громадянства та юридичними особами. До них застосовуються загальні правила Цивільного та Господарського кодексів, щодо ведення господарської діяльності.

3. Підприємства колективної власності, різні форми кооперативів. Кооперативи в Україні можуть бути різних видів. Найпоширенішими з них є виробничі та обслуговуючі кооперативи. Виробничий кооператив - утворюється виключно фізичними особами для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку; Обслуговуючий кооператив - утворюється фізичними та/або юридичними особами для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності. Господарські товариства можуть бути як національними, так і іноземними або з іноземними інвестиціями. В агросекторі господарські товариства є найпоширенішою формою господарювання після фермерських господарств. Вони представлені переважно у формі товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств.

Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) – це підприємство, створене на засадах угоди між юридичними особами і/або громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. ТОВ має статутний фонд, розділений на частки у

розмірах, вказаних установчими документами - статутом. Законом не встановлена мінімальна кількість учасників ТОВ, проте максимальна кількість учасників не може сягати більше ста осіб [34].

Акціонерні товариства (АТ). Статутний капітал АТ поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, а акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах належних їм акцій.

Засновниками АТ можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. АТ поділяються на два типи: відкрите та закрите АТ. Відкрите АТ, означає що його акції можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. В Закритому АТ, акції розподіляються виключно між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Закрите акціонерне товариство може бути реорганізовано у відкрите шляхом внесення змін до статуту товариства [35].

Розглянувши зазначені організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств, можна зробити висновок, що перші три види організаційних форм є більш характерними для малого і середнього агровиробника та рідко використовуються для залучення іноземних інвестицій. Товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) та Акціонерні товариства (АТ) є найбільш поширеними та можуть бути як малими, так і великими підприємствами і є більш зручними та привабливими для залучення інвестицій. Найбільші сільськогосподарські виробники обирають холдингову структуру організації та розміщують свої акції на світових фондових біржах.

1.3 Регуляторна політика держави підприємницької діяльності в аграрному секторі

Регуляторна політика є інструментом досягнення балансу інтересів між державою, підприємцями і споживачами, запорукою зменшення бюрократичного навантаження на малий бізнес, а також забезпечення формування конкурентоздатного бізнес-середовища в Україні.

Відповідно до Закону під регуляторними органами розуміють Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення, інший державний орган, центральний орган виконавчої влади, а також посадову особу будь-якого із зазначених органів, якщо відповідно до законодавства ця особа має повноваження одноособово ухвалювати регуляторні акти [36].

Регуляторна політика держави здійснюється за такими принципами: □

- доцільність – обґрунтована необхідність державного регулювання господарських відносин із метою вирішення існуючої проблеми;
- адекватність – відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив; □
- ефективність – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави;
- збалансованість – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави; □
- передбачуваність – послідовність регуляторної діяльності, її відповідність цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;

– прозорість та врахування громадської думки – відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень і пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності [37].

Основними засобами регулюючого впливу держави на суб'єктів підприємницької діяльності є:

- державне замовлення та держане завдання;
- ліцензування, патентування і квотування певних видів підприємницької діяльності;
- сертифікація та стандартизація. При чому застосування стандартів чи їх окремих положень є обов'язковим для: 1) суб'єктів підприємницької діяльності, якщо посилання на стандарти є в регуляторних актах; 2) учасників угоди (контракту) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти; 3) виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні; 4) виробника чи постачальника, якщо його продукцію сертифіковано щодо вимог стандартів;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін та тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інвестицій та субсидій.

Умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих засобів державного регулювання підприємницької діяльності визначаються Господарським кодексом України.

У всіх країнах світу однією з основних функцій державного регулювання підприємницької діяльності є функція підтримки підприємництва, що спрямована на створення умов та механізму надання субсидій та інших форм фінансової допомоги, що призначені для сприяння розвитку окремих галузей промисловості, регіонів країни, а інколи – окремих підприємців [38].

У промислово розвинутих країнах суть державної підтримки підприємництва як функції державного регулювання зводиться до розробки конкретних заходів за трьома напрямками: консультаційний супровід процесу створення і функціонування фірм на початковому етапі їх існування; надання певної фінансової підтримки вперше створюваній структурі або надання такій структурі певних пільг (зазвичай у сфері оподаткування); надання технічної, науково-технічної або технологічної допомоги малопотужним у фінансовому відношенні підприємницьким структурам [39].

Держава підтримує малі та середні підприємства шляхом:

- запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для МСП;
- надання державних коротко- та довгострокових кредитів, державних гарантій кредитів для МСП;
- інформаційної та консультаційної підтримки малого та середнього бізнесу, освіти підприємців;
- створення стабільного, передбачуваного та прозорого інституційного середовища та рівних умов діяльності для всіх суб'єктів підприємництва.

Щодо об'єктів державного регулювання, то в якості загальних об'єктів слід визначити сфери, галузі, процеси, системи, регіони, явища, окремі ситуації соціально-економічного розвитку країни, коли виникає потреба втручання держави для забезпечення нормального функціонування економіки та соціальної стабільності держави. Кожен із зазначених загальних об'єктів державного регулювання може бути, у свою чергу, структурований і характеризуватися низкою об'єктів, що входять до його складу.

Щодо видів державного регулювання, одним із критеріїв його класифікації може бути інтерес, на задоволення якого спрямовується державне регулювання. Державне регулювання можна також класифікувати залежно від меж впливу на вузькогалузеве (транспорт, зв'язок, агропромисловий комплекс) та таке, що має загальноекономічне спрямування. Зазвичай другий вид державного регулювання є переважаючим [39].

Розвиток аграрної сфери, як і будь-якої складної системи, може здійснюватися за кількома векторами, що, в свою чергу, актуалізує необхідність ДРЕ з метою обрання системою найкращої з наявних альтернатив у контексті досягнення стратегічної мети. Застосування організаційно-економічного механізму регуляторної політики дає змогу підвищити ефективність ДРЕ, оскільки, процесам у відкритих нелінійних системах властива самоорганізація, тому важливішою є не стільки величина регулюючого впливу, скільки його правильна просторова організація. З'ясування сутності організаційно-економічного механізму регуляторної політики з урахуванням положень теорії організації дало можливість здійснити теоретичне розмежування функціональних, інституційних, процесуальних складників організаційно-економічного механізму формування та реалізації регуляторної політики.

Організаційно-економічний механізм формування регуляторної політики включає визначення експертним або аналітичним методом проблеми, яка підлягає врегулюванню, визначення суб'єктів та об'єктів регулювання, вибір теоретичної концепції, обґрунтування мети, принципів, засобів узгодження інтересів окремих груп, у тому числі й на політичному ринку, розроблення та прийняття відповідних офіційних документів. Модель формування організаційно-економічного механізму регуляторної політики наведена на рисунку 1.5.

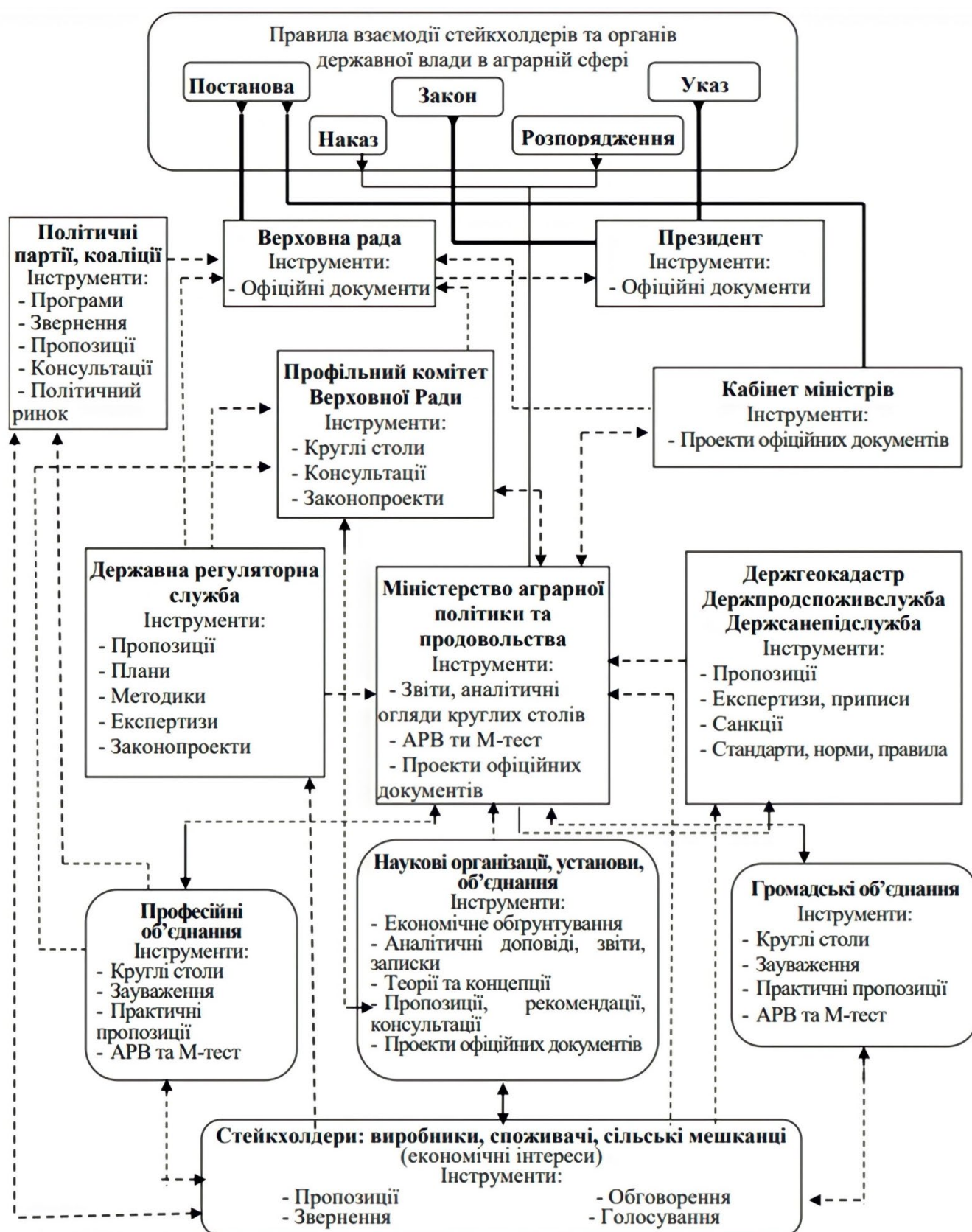

Рисунок. 1.5 – Організаційно-економічний механізм формування регуляторної політики в аграрній сфері

Примітка: Сформовано на основі [30].

Архітектоніка OEM формування регуляторної політики виявляється у взаємозв'язку та ієрархічній узгодженості суб'єктів, їх повноважень, пропорціях участі у прийнятті законодавчих рішень, які визначають правила взаємодії суб'єктів в аграрній сфері. Наявні структурні закономірності функціональних (розподіл повноважень відповідно до чинних інструментів, форми взаємозв'язків та взаємовпливу між суб'єктами регуляторної політики та ін.), інституційних (законодавче закріплення і неформальні норми, організації, установи, професійні та громадські об'єднання що беруть участь у формуванні регуляторної політики), процесних складників (процедури узгодження інтересів і прийняття рішень, програмування, надання субсидій, пільг, обмеження діяльності, яка формує негативні екстерналії) зумовлюють співвідношення його головних і другорядних елементів: формування здійснюється на рівні центральних органів влади. Відповідно, ефективність OEM на етапі формуванні може бути забезпечена посиленням ролі стейкхолдерів, органів місцевого самоврядування через використання таких інструментів як пропозиції, консультації та їх врахування у процедурах законотворчості [30].

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи наведене вище, при обґрунтуванні визначення поняття підприємницької діяльності доцільно враховувати чинну законодавчу базу, досягнутий рівень розуміння суті цього поняття в межах проведеного дослідження, а також формувати сучасне наукове уявлення з урахуванням діючих умов існування підприємницької діяльності в Україні. Систематизація підходів до визначення підприємницької діяльності дозволяє

сформувати авторське уявлення про це смислове політичне, економічне, правове і законорегулююче явище:

- підприємницька діяльність – це самостійна, на свій ризик і під свою відповідальність економічна діяльність, що здійснюється законодавчо зареєстрованими суб'єктами підприємництва, спрямована на залучення в господарський оборот існуючих і можливих ресурсів, яка носить систематичний, правомірний, інноваційний характер і спрямована на отримання суспільної та особистої вигоди;
- до основних функцій підприємництва належать інноваційна, ресурсна, організаційна, соціальну, особистісна, стимулююча, управлінська та захисна;
- МСП є невід'ємним елементом функціонування конкурентної ринкової системи господарювання, а його розвиток має бути одним із основних завдань з точки зору його потенціалу створення нових робочих місць, підвищення рівня добробуту населення та забезпечення економічного зростання країни;
- надійним фундаментом для прискореного розвитку підприємницької діяльності в нашій країні є вдосконалення регуляторної політики у сфері господарської діяльності.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

2.1 Підприємницький потенціал аграрного сектора та рівень його використання

Вітчизняний аграрний сектор економіки володіє чітко вираженими конкурентними перевагами, демонструє лідируючі позиції, чому сприяють найбільш родючі ґрунти, унікальне поєднання сприятливих природнокліматичних умов та геостратегічного положення, потужний людський потенціал і сформовані традиції господарювання сільського населення. Водночас постає джерелом формування потужних ресурсних резервів для підвищення ефективності функціонування системи забезпечення економічної безпеки держави. Для економіки України розвиток аграрного сектора є сучасною яскраво вираженою характеристикою її стану, яка проявилася після утвердження принципів ринкових відносин.

Сьогодні, коли економіка країни обвалилася після краху металургійної та вугільної промисловостей, саме аграрний сектор стає пріоритетним видом економічної діяльності. За підсумками господарювання у 2019 році, частка аграрного сектора економіки в загальній структурі валового внутрішнього продукту (ВВП) України становила 13 %, у ньому було зайнято 18,0 % населення від зайнятого в економіці держави (для порівняння у промисловості було зайнято 14,8 %, у торгівлі – майже 22,3 %), використовувалося 4,4 % основних засобів, частка капітальних інвестицій перевищила 11,4 %, а частка продукції аграрного сектора у структурі національного експорту склала 39,32,0 % (18,6 млрд дол. США) [40].

Зазначимо, що основою аграрного сектора є сільське господарство, як важливий і невід’ємний напрям економіки кожної країни, що займає провідне місце серед інших видів економічної діяльності в Україні. Соціальноекономічний результат аграрної діяльності характеризує показник обсягу створеної валової доданої вартості (ВДВ), величина якого підтверджує рівень функціонування аграрного сектора економіки. У 2019 році питома вага сільського господарства у валовій доданій вартості по країні дорівнювала 12,0 % і становила 362, 04 млрд грн (для порівняння ВДВ промисловості – 624,5 млрд грн, торгівлі – 470,7 млрд грн, транспорту – 226,3 млрд грн) (рис. 2.1).

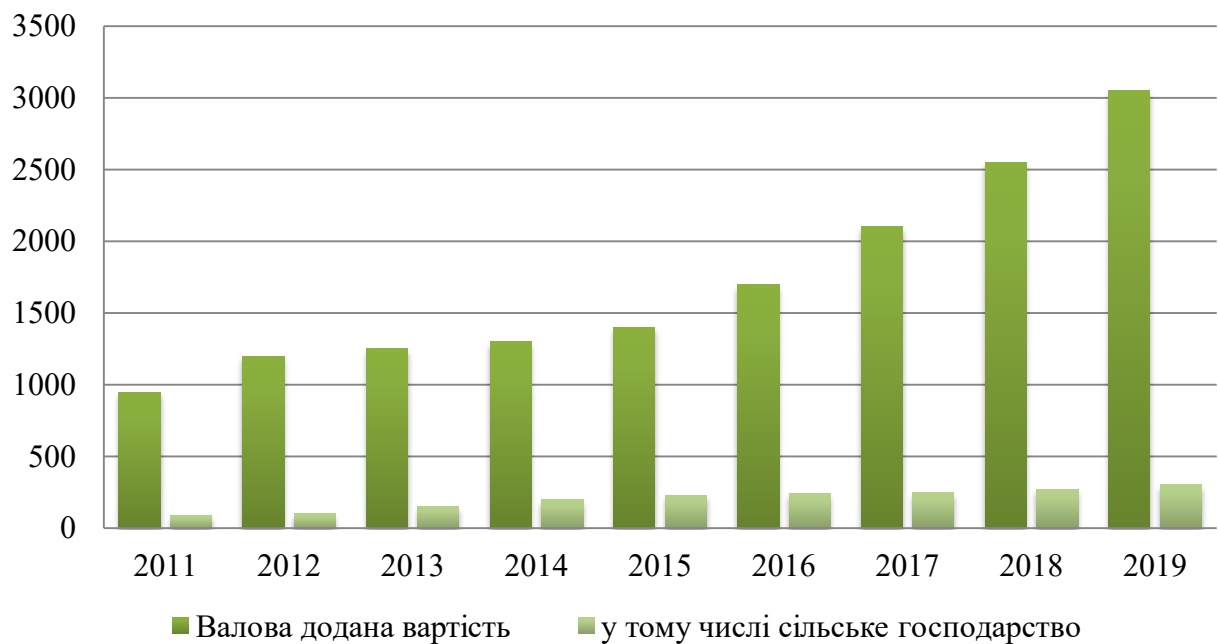

Рисунок 2.1 – Динаміка валової доданої вартості та частка у ній сільського господарства України у 2011–2019 роках

Примітка: Сформовано автором на основі [40].

Попри наявність значного природно-ресурсного потенціалу та вагому роль аграрного сектора у формуванні ВВП України, все ж доцільно відзначити, що ефективність і масштаби функціонування його господарських комплексів є недостатніми, що характеризують окремі тенденції його

функціонування і розвитку. Це підтверджує необхідність підвищення потенціалу розвитку аграрного сектора національної економіки для забезпечення економічної безпеки держави.

Важливим індикатором оцінювання масштабів розвитку аграрного сектора є його ресурсний потенціал. Земельно-ресурсний потенціал України слушно вважають первинним підґрунтям національної економіки, а в сільському господарстві – головним чинником виробництва. Проте сучасний розвиток та ефективність аграрного виробництва не відповідають потенційним можливостям його головного ресурсу – землі, внаслідок невідповідності суспільновиробничих відносин, зокрема земельних, потребам сталого розвитку аграрного сектора, який передбачає взаємне узгодження екологічних, економічних і соціальних чинників розвитку. В Україні переважають земельні ресурси сільськогосподарського використання (табл. 2.1)

Таблиця 2.1 – Динаміка земельних ресурсів України у 2012–2018р., тис.

Вид земельних угідь	Роки							2018р. у % до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Сільського сподарські угіддя, всього:	41576,0	41536,3	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	99,8
у т. ч. рілля	32476,5	32518,4	32525,5	32531,1	32541,3	32543,4	32544,3	100,2
багаторічні насадження	896,5	894,3	893,5	892,9	892,4	897,1	894,8	100,2
перелоги	310,2	253,5	251,2	892,9	233,7	230,6	229,3	73,9
сіножаті	2410,9	2410,5	2408,8	2407,3	2406,4	2402,9	229,3	99,5
пасовища	5481,9	5459,6	5446,8	5441,0	2406,4	5430,9	5421,5	99,5

Примітка: Сформовано автором на основі [40,41].

За даними Державної служби статистики України, у 2018 році загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні дорівнювала 41 489,3 тис. га (з неї 32 544,3 тис. га – рілля), що становить 68,7 % від загальної площі території держави. У структурі площ сільськогосподарських угідь 78,4 % займає рілля, 13,1 % – пасовища, 5,8 % – сіножаті.

Тенденції дослідження зовнішньої торгівлі України продукцією аграрного сектора економіки характеризуються зростанням її обсягів експорту та імпорту. Якщо у 2010 році обсяг експорту становив 9,9 млрд дол. США, а імпорту 4,1 млрд дол. США, то у 2019 році відбулося зростання обсягу експорту на 87,9 % (18,6 млрд дол. США) та імпорту – на 24,4 % (5,1 млрд дол. США). Відповідно, це зумовило зростання й експортно-імпортного сальда: від 5,8 млрд дол. США у 2010 році до 13,5 млрд дол. США у 2019 році [42].

Варто зазначити, що товарна структура експорту вітчизняного аграрного сектора економіки здебільшого є сировинно-спрямованою та характеризується галузевим дисбалансом співвідношення рослинницької й тваринницької продукції. Зокрема, у розрізі товарних груп протягом 2019 року було експортовано живих тварин і продуктів тваринного походження на суму 1,2 млрд дол. США (6,5 % у загальній структурі експорту продукції аграрного сектора), продуктів рослинного походження – 9,9 млрд дол. США (53,2 %), жирів та олій тваринного або рослинного походження – 4,5 млрд дол. США (24,2 %), готових продуктів харчування – 3,0 млрд дол. США (16,1 %) [42,43].

Зовнішньоекономічна діяльність аграрного сектора виступає важливою складовою в умовах реалізації угоди про асоціацію між Україною та ЄС та створення зони вільної торгівлі. Саме тому упродовж 2019 року у структурі експорту значна частина аграрної продукції припадає на країни Європейського Союзу. Обсяг торгівлі товарами досягнув 20,2 млрд дол. США, або 41,1 % від загального обсягу торгівлі України. У 2019 році експорт аграрної продукції до країн ЄС становив 6,1 млрд дол. США проти 2,4 млрд

дол. США – імпорту [44].

Проте з ЄС зберігається від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією, що значною мірою пов'язане з невідповідністю вітчизняної продукції європейським стандартам, нижчою якістю, а також обмеженням доступу на ринки окремих товарів. При цьому вітчизняні експортери аграрної продукції переважно заповнюють лише 7 тарифних квот до країн ЄС із 37, переважно сировинних. Для інших товарів переробної промисловості квоти не заповнені. Враховуючи це, саме галузі переробної промисловості повинні забезпечити зростання експорту аграрної продукції, що посилить вплив на забезпечення економічної безпеки держави.

Результативність аграрного сектора економіки характеризують обсяги реалізації аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами України.

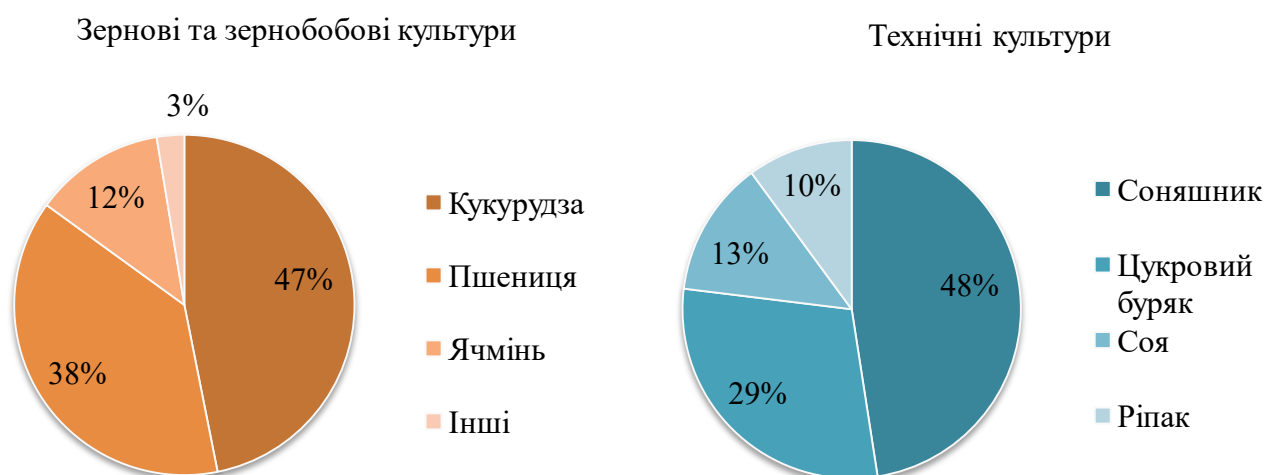

Рисунок 2.2 – Виробництво основних видів продукції АПК у 2019 р.,
млн. т.

Примітка: Сформовано автором на основі [45].

З 2015 по 2019 рік найбільше зростання в виробництві показали зернові та зернобобові культури - 25% (15,3 млн т). Також практично на чверть зросло виробництво технічних культур - 24% (6,79 млн т).

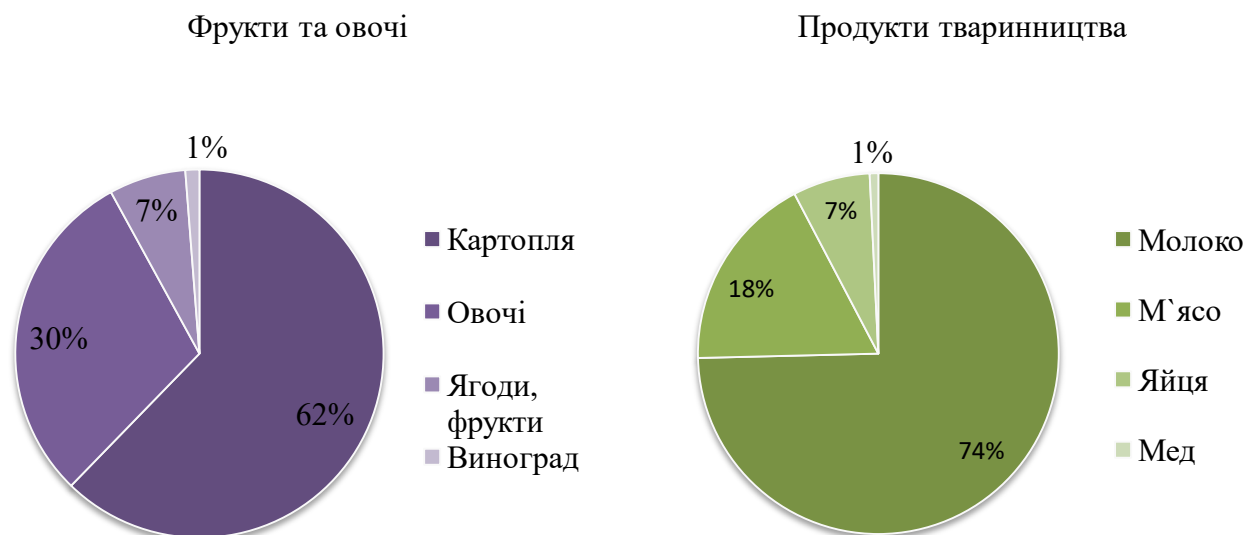

Рисунок 2.2 – Виробництво основних видів продукції АПК у 2019 р.,
млн. т.

Примітка: Сформовано автором на основі [45].

Продукти переробки, фрукти та овочі незначно збільшилися - лише на 7% (0,83 млн т) та 1% (0,47 млн т) відповідно. Продукти тваринництва - єдина група товарів, яка показала від'ємний результат: -6% (-0,90 млн т).

За дев'ять років дохід від експорту продукції АПК збільшився на 123% (\$12,2 млрд), що показує найбільше зростання експорту серед інших видів товару. Друге місце займають різні товари, такі як перли, дорогоцінне каміння, різні промислові товари, твори мистецтва та інше — в загальному зросли на 114% (\$0,62 млрд). Зворотну тенденцію найбільше показують засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби -73% (\$2,38 млрд) та недорогочінні метали -41% (\$7,07 млрд).

Негативною тенденцією значного впливу на структуру земельного фонду України має динаміка перерозподілу площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств у напрямку великих інтегрованих компаній — агрохолдингів. Варто зазначити, що за останні дев'ять років кількість підприємств, земельний банк яких становить понад 10 000 га збільшилася на

97 одиниць, а їхній земельний банк – на 2 622 тис. га і у 2018 році дорівнював 3 528 тис. га. Якщо у 2008 році частка земель, що належали аграрним холдингам у структурі загальної площі сільськогосподарських угідь становила 4,4 %, то у 2017 році зросла до 17 %. Сьогодні в Україні нараховується більше 100 великих агрохолдингів, які обробляють 6329,05 тис. га землі.

Варто зазначити, що у 2018 році загальна площа найбільших агрохолдингів зменшилася на 52,1 тис. га порівняно з 2012 роком. Втім, у 2019 році дещо змінився рейтинг 10 найбільших аграрних компаній за обсягом земельного банку (рис. 2.3).

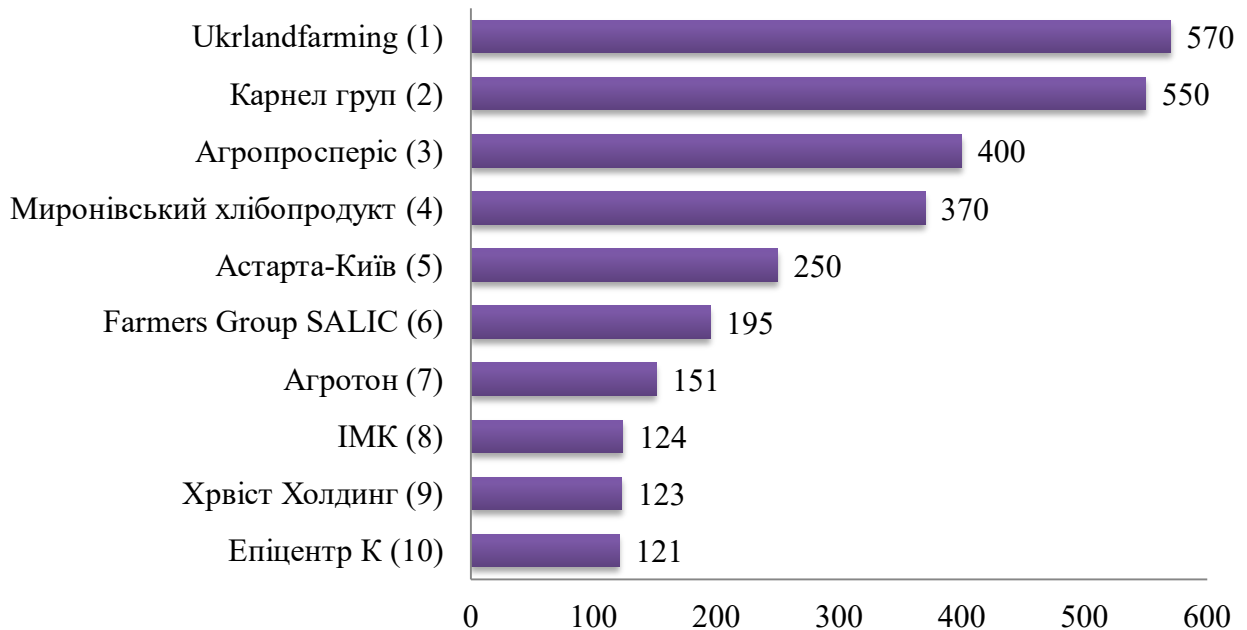

Рисунок 2.3 – Земельні ресурси 10 найбільших агрохолдингів України у 2019 році, тис.га

Примітка: Сформовано автором на основі [40].

Україна має високий рівень освоєності земельного фонду та розораності сільськогосподарських угідь. За розораністю займає перше місце у світі, що в середньому становить 78,2 %. Надмірна розораність призводить до збільшення площі еродованих сільськогосподарських угідь, яких у нашій державі вже близько 15 млн га. Саме тому у разі нераціонального

використання орних земель поширюються процеси деградації ґрунтів, поверхня яких зазнає ерозії, перезволоження, підвищується кислотність тощо. Наявні тенденції потребують оптимізації земельного фонду України, зокрема вжиття конкретних заходів щодо вилучення з інтенсивного обробітку деградованих і малопродуктивних земель. До таких земель сільськогосподарські угіддя, що мають низьку родючість та господарське використання яких за призначенням стало сьогодні економічно неефективним.

За 2010–2018 роки виробництво валової продукції сільського господарства у всіх категоріях господарств зросло на 81 882 млн грн або на 43,7 %, в тому числі обсяги виробництва продукції рослинництва зросли на 78 066,7 млн грн або на 64,7 %, а тваринництва – на 3 815,3 млн грн або на 5,71 % [46].

Аналіз динаміки вищезазначеного показника у 2018 році порівняно із 2017 роком показує зростання обсягів валової продукції сільського господарства на 8,1 %, що пов'язано зі збільшенням обсягів валової продукції рослинництва на 10,7 % і продукції тваринництва – на 1,5 %. Незважаючи на це, сільське господарство характеризується тенденціями недостатньої ефективності господарювання, з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал вітчизняних сільських територій (рис. 2.4).

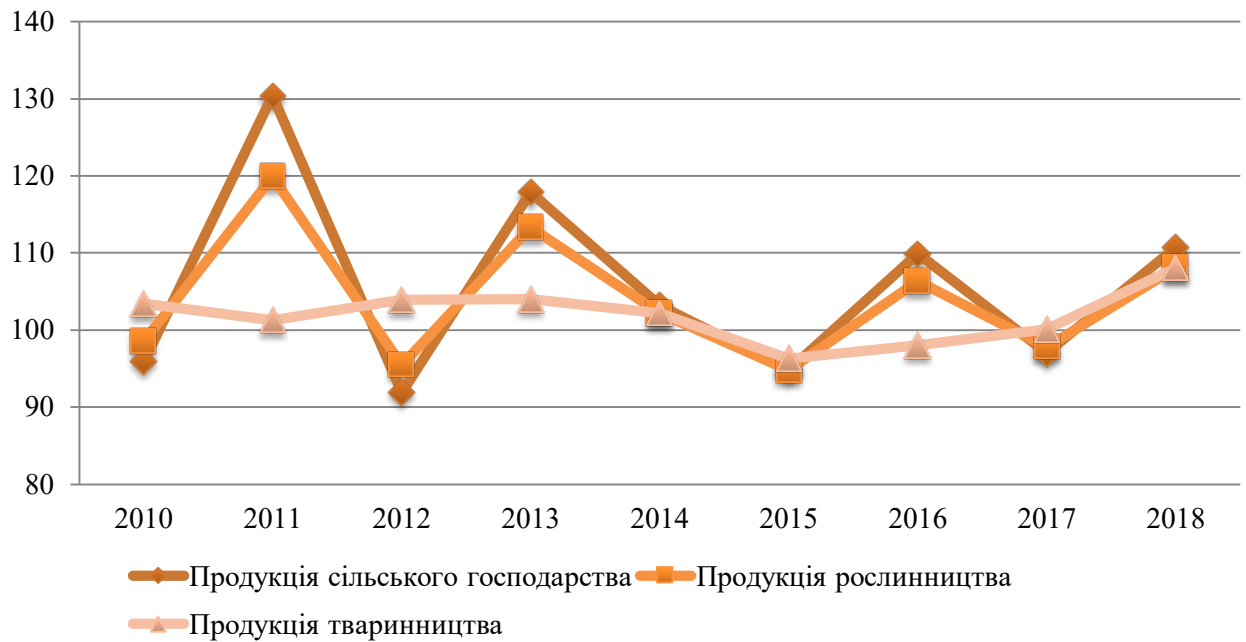

Рисунок 2.3 – Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства в Україні у 2010–2018 роках, у % до попереднього року

Примітка: Сформовано автором на основі [40].

Показники індексів виробництва аграрної продукції у 2010–2018 роках ілюструють піки зростання обсягів виробництва продукції сільського господарства у 2011 та 2013 роках, обумовлені значним зростанням обсягів виробництва продукції рослинництва. Водночас, 2010, 2012, 2014–2015 та 2017 роки характеризувалися спадом обсягів виробництва у галузі, що є свідченням нестабільності її функціонування. Отже, аграрний сектор економіки володіє потужним ресурсним резервом стабілізації руйнівних процесів функціонування економіки, вирівнювання диспропорцій просторового і галузевого розвитку та зміцнення національної економічної безпеки держави.

Отже, аграрний сектор є важливою складовою національної економіки, його подальший розвиток та зростання ролі в системі економічної безпеки держави залежать від покращення макроекономічних характеристик як умови активізації через галузеві та регіональні особливості його функціонування основних складових системи забезпечення економічної безпеки держави.

Визначені макроекономічні характеристики є лише передумовами забезпечення економічної безпеки України. Для достатнього функціонування і розвитку цього структуро-функціонального сектора економіки важливе значення має дослідження його галузевих та регіональних особливостей функціонування, що є предметом наступного підрозділу дослідження.

2.2 Механізми державного стимулювання аграрного бізнесу

Державна підтримка аграрного сектору є невід'ємною складовою системи заходів із забезпечення продовольчої та економічної безпеки країни в сучасному світі, оскільки вказана галузь суттєво залежить від погодно-кліматичних змін, ринкової кон'юнктури і цінової волативності, а також багатьох інших чинників ендогенного та екзогенного характеру впливу.

Особливо важливе і стратегічне значення варто приділяти саме державній підтримці вітчизняного аграрного сектору, який сьогодні забезпечує майже до 40% валютних надходжень від усього експорту товарів та є надійним джерелом підтримання платіжного балансу країни.

З іншого боку, незважаючи на досить значне зростання останніми роками виробництва валової продукції, аграрний сектор ще не повною мірою використовує наявний ресурсний біокліматичний потенціал як через обмеженість фінансових ресурсів за відсутності необхідних обсягів власних обігових коштів, так і внаслідок ускладнення доступу до позичкових та залучених банківських кредитів і їх високої відсоткової ставки.

Більшість аграріїв, як правило, мають реальну потребу не лише в залученні коштів зі сторони для фінансового забезпечення нових інвестиційних проектів, які допоможуть суттєво підвищити конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва, але й

державної підтримки сталого розвитку сільських територій, збереження навколишнього довкілля, адаптації галузі до змін клімату, впровадження нових стандартів якості й екологічної безпечності продукції.

Відповідно до закону основними цілями державної підтримки сільського господарства є:

- гарантування продовольчої безпеки та конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку;
- забезпечення прогнозованості розвитку та довгострокової стійкості аграрного сектору економіки шляхом розвитку різних форм господарювання;
- пріоритетний розвиток виробництва та реалізація експортного потенціалу продукції з високою доданою вартістю;
- раціональне використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на навколишнє природне середовище.

Основними принципами стимулювання розвитку агропромислового комплексу України є:

- базування на національних інтересах та врахування необхідності інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору;
- прозорість, адресність, цільове спрямування та ефективність державної підтримки;
- застосування диференційованого підходу до державної підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу різних за розмірами та формами господарювання, пріоритетний доступ малих сільськогосподарських виробників до державної підтримки;
- мотивація до раціонального аграрного природокористування.

Мінекономіки на 2020 рік розроблено низку варіантів підтримки розвитку підприємництва в сільській місцевості для сільгоспвиробників.

Нижче представлені програми підтримки для різних видів сільськогосподарської діяльності [47].

1) Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств. За цим напрямом у 2020 році передбачено спрямувати 380 млн грн. Державна підтримка надаватиметься:

1) ФГ, яке має чистий дохід від реалізації продукції (послуг) за останній рік до 20 млн грн шляхом:

- бюджетної дотації за утримання корів (5000 грн, але не більше ніж 250 000 грн ФГ, у власності яких перебуває від 5 корів, ідентифікованих та зареєстрованих відповідно до законодавства, за кожну наявну, станом на 01 серпня поточного року корову);

- часткової компенсації витрат, пов'язаних з наданими с/г дорадчими послугами (виплата 90% вартості, але не більше ніж 10 000 грн с/г дорадчим службам);

- бюджетної субсидії на одиницю оброблюваних угідь (1 га) – новоствореним ФГ (3000 грн на 1 га, але не більше 60 000 грн на одне ФГ)

2) с/г обслуговуючому кооперативу, до складу якого входять одне і більше ФГ, шляхом відшкодування 70% вартості вітчизняних техніки та обладнання, придбаних, як за власні кошти, так і за кредитні (до 3 млн, на один кооператив).

2) Фінансова підтримка на поворотній основі (безвідсоткові кредити) через Український Державний Фонд підтримки фермерських господарств. За цим напрямом у 2020 році передбачено спрямувати 67 млн грн (із спеціального фонду держбюджету) у розмірі до 500 тис. грн на одне ФГ.

Цю допомогу, відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1102, можуть отримати на конкурсних засадах усі ФГ, окрім тих, які мають заборгованість перед Укрдержфондом та його регіональними відділеннями, яких визнано банкрутами, щодо яких порушено справу про

банкрутство та які перебувають у стадії ліквідації, а також, у яких виявлено факти незаконного одержання та/або нецільового використання бюджетних коштів.

3) Державна підтримка через доплати на користь застрахованих осіб - членів/голів СФГ. За цим напрямом у 2020 році передбачено 20 млн грн.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року № 565 «Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» доплата здійснюватиметься протягом 10 років у розмірі від 0,9 до 0,1 мінімального страхового внеску, виключно за умови сплати решти внеску головою/членами СФГ. Доплату можуть отримати члени/голова СФГ без статусу юридичної особи, яке створене відповідно до статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство» та зареєстроване платником єдиного податку четвертої групи.

4) Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції. За напрямом у 2020 році передбачено спрямувати 1 млрд грн.

Відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки с/г продукції, затвердженого постановою КМУ від 07.02.2018 № 107 (в редакції постанови КМУ від 20.05.2020 № 395) буде передбачена за такими напрямами:

- дотація за бджолосім'ї (за наявні від 10 до 300 бджолосімей у розмірі 200 грн за бджолосім'ю);
- відшкодування вартості закуплених племінних тварин, бджіл, сперми та ембріонів (до 50% вартості);
- відшкодування вартості тваринницьких об'єктів (до 30 % вартості);

- відшкодування вартості об'єктів із зберігання та переробки зерна (до 30 % вартості);
- компенсація вартості об'єктів, профінансованих за рахунок банківських кредитів (до 25% обсягу залучених кредитних коштів для отримувачів 2018-2019 років)

5) Фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства. За цим напрямом у 2020 році передбачено спрямувати 400 млн грн на загальну суму не більше 25 млн грн на одного суб'єкта господарювання, шляхом часткового відшкодування вартості:

- придбання садивного матеріалу (після закладення насаджень) у розмірі до 80% вартості;
- спорудження шпалери і встановлення систем краплинного зрошення у розмірі до 30% вартості (після завершення монтажних робіт);
- нового будівництва та реконструкції холодильників для зберігання плодів, ягід, столових сортів винограду та хмелю власного виробництва, цехів первинної переробки технічних сортів винограду, плодів та ягід власного виробництва, об'єктів із заморожування плодів та ягід виробникам, які вирощують плоди та ягоди, у розмірі до 30% вартості;
- придбання ліній товарної обробки плодів та ягід виробниками, які вирощують плоди та ягоди, автоматизовані лінії з висушування плодів, ягід та хмелю власного виробництва, лінії з переробки власно вирощених плодів, ягід та технічних сортів винограду на соки, пюре, виноматеріали у розмірі до 30% вартості після завершення пусконаладжувальних робіт;
- придбання техніки та обладнання (зокрема іноземного виробництва, які не виробляються в Україні) для проведення технологічних операцій у виноградарстві, садівництві, хмелярстві, згідно з визначеним Мінекономіки переліком, у розмірі до 30% вартості.

6) Часткова компенсація вартості с/г техніки та обладнання вітчизняного виробництва. За цим напрямом у 2020 році передбачено спрямувати 437 млн

грн. Крім того, буде виплачена компенсація сільськогосподарським товаровиробникам, які придбали техніку та обладнання у жовтні - листопаді 2019 р, але з незалежних від них причин не отримали компенсацію.

Підтримка надаватиметься відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 1 березня 2017 року № 130, на безповоротній основі, у розмірі 25% вартості за придбані у вітчизняних виробників та/або їх дилерів техніку та обладнання.

Одержувачами бюджетних коштів є юридичні особи та фізичні особи – підприємці – сільгосптоваровиробники, основною діяльністю яких є постачання с/г товарів (за визначенням, наведеним у п 2.15 ст.2 ЗУ “Про державну підтримку сільського господарства України”), вироблених ними на власних або орендованих основних засобах, за умови, що питома вага вартості таких с/г товарів становить не менше 75% вартості всіх товарів, поставлених такими юридичними та фізичними особами протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно, а новоутворених с/г товаровиробників, які провадять господарську діяльність менш, як 12 календарних місяців - за результатами кожного окремого звітного періоду).

7) Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів За даним напрямом у 2020 році передбачено спрямувати 1,2 млрд грн.

Відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 300, підтримка надається на конкурсній основі суб'єктам господарювання агропромислового комплексу - юридичним особам незалежно від організаційно-правової форми та форми власності та фізичним особам - підприємцям (далі - позичальники), які:

- 1) провадять діяльність у галузях тваринництва та використали кредитні кошти для покриття поточних витрат та витрат капітального (інвестиційного) характеру, пов'язаних із провадженням діяльності у галузі тваринництва;
- 2) провадять діяльність за іншими видами сільськогосподарської діяльності (крім тваринництва) та переробки сільськогосподарської продукції.

Компенсація надається позичальникам щомісячно за фактично нараховані та сплачені відсотки у розмірі 1,5 облікової ставки Національного банку, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів передбачених кредитними договорами, зменшених на 5 відсоткових пунктів за:

- короткостроковими кредитами, залученими для покриття виробничих витрат;
- середньо- та довгостроковими кредитами, залученими для придбання основних засобів сільськогосподарського виробництва, здійснення витрат, пов'язаних з будівництвом і реконструкцією виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення, а також для будівництва і реконструкції виробничих об'єктів.

Обсяги підтримки:

- позичальникам, які займаються тваринництвом - до 15 млн грн.
 - іншим позичальникам - до 5 млн грн.
- 8) Доступні кредити 5-7-9%. За даним напрямом у 2020 році передбачено спрямувати 2 млрд грн зі спеціального фонду державного бюджету.

Міністерством фінансів України, відповідно до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва, затвердженого постановою КМУ від 24.01.2020 № 28, через Фонд розвитку підприємництва, передбачено програму компенсації процентної ставки для суб'єктів підприємництва, які, зокрема, здійснюють свою діяльність в аграрній галузі, в рамках якої вони можуть зменшити сплату базової процентної ставки до рівня з 9 до 7, або 5, відсотків річних.

Таким здешевленням кредитів можуть скористатись юридичні особи та фізичні особи – підприємці, зокрема:

- ФГ, у тому числі й сімейні;
- с/г обслуговуючі та виробничі кооперативи;
- інші сільгосптоваровиробники;
- суб'єкти мікропідприємництва та малого підприємництва, які ведуть господарську діяльність у сільській місцевості [47].

2.3 Використання зарубіжного досвіду підтримки аграрного бізнесу

Державна політика підтримки розвитку аграрного сектора є одним із пріоритетних напрямів економічної політики розвинених країн світу. Виступаючи одним із стратегічних секторів економіки, у кожній країні аграрний – характеризується певними особливостями, які зумовлюють його вразливість в умовах ринку. Державна політика підтримки аграрного сектора створює можливості не лише для забезпечення країни продовольством, але й нарощення параметрів експорту сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, не послаблюючи при цьому продовольчу безпеку держави.

У системі державного регулювання аграрної галузі головну роль виконує регулювання цін, що забезпечує баланс між витратами виробників і ціною на продукцію, співвідношення сільського господарства і пов'язаних з ним галузей.

1. Вартісне регулювання продуктів аграрного сектора.

У структурі витрат державної підтримки сільськогосподарських організацій в зв'язку з вище викладеним необхідно виділяти такий напрямок як цінова політика. Головними принципами регулювання рівня підтримки є:

- коливання цін по послугах сільськогосподарських організацій;
- допомога для фермерів в підтримка вартості товару;

- підтримання стабільності ринку продовольства та ін.

Основною метою регулювання цін є захист вітчизняних сільгоспвиробників у зовнішньо торговельних відносинах.

У США, де одним з перших був виділений механізм бюджетного регулювання сільськогосподарського ринку і підтримка фермерів, вже протягом кількох десятиліть виділяються його два види:

- цілеспрямовані ціни;
- заставні ціни, і заставні відсотки.

2. Пряме субсидування сільського господарства на Заході.

До цієї групи методів державної підтримки сільгоспорганізацій на Заході відносять:

- платежі у вигляді фінансування закупівель ресурсів;
- різні компенсаційні платежі;
- страхові платежі;
- платежі, що відшкодовуються;
- систему субсидій, дотацій і пільг.

Все це дозволяє закордонним сільськогосподарським організаціям формувати економічно продуману політику в плані ефективної діяльності господарюючих суб'єктів.

У дослідженні зарубіжного досвіду державного управління АПК становить інтерес досвід найбільших сільськогосподарських держав світу.

Канада займає одну з перших позицій у світі за експортом сільськогосподарської продукції за рахунок програм підтримки дрібних, віддалених і інших категорій господарств. Реалізація цих програм значно покращує роботу АПК, підвищує конкурентоспроможність товарів на світовому ринку за рахунок зниження рівня цін і забезпечує ефективну конкретну (адресну) підтримку сільськогосподарських організацій.

У Німеччині державна підтримка АПК відбувається в формі прямих платежів, субсидій та аграрних дотацій, які включають:

- компенсаційні платежі за землі виведені з сільськогосподарського обороту і за різні ресурсозберігаючі заходи;
- платежі компенсують витрати за відсотками за кредити, на інвестиції та ін.;
- платежі за готову продукцію, так як обсяг виробництва сільськогосподарської продукції лімітується квотами [48].

У Фінляндії державна підтримка здійснюється через Фонд сільського господарства, який формується за рахунок державних перерахувань, податків на земельні угіддя і відсотків по позиках. Даний Фонд дає можливість фермерам отримувати кредити на придбання техніки, рекультивацію земель, формування продуктивного стада в середньому під 5% річних, залежно від місцезнаходження сільгосппідприємства. Така ж тенденція спостерігається в країнах з несприятливими кліматичними і ґрунтовими умовами: Австрія, Ірландія та ін., де держави виділяють підвищені субсидії виробникам.

Необхідно відзначити, що в Норвегії серйозні виділення від промисловості направляються на допомогу місцевим господарствам.

3. Кредитно – фінансова підтримка сільськогосподарської галузі. Галузь сільського господарства це особливий вид діяльності, який потребує додаткових фінансових ресурсів. Це необхідно для підвищення фондівіддачі галузі, зниження її капіталомісткості з урахуванням сезонного, характеру сільськогосподарських робіт, тобто з моменту вкладення коштів у сільськогосподарське виробництво і до отримання доходів проходить певний проміжок часу.

У Німеччині основним кредиторами сільськогосподарських організацій є:

- система німецьких ощадних кас;
- сільськогосподарський рентний банк (СРБ) у Франкфурті;
- німецький поселенський і іпотечний банк в Бонні;
- кредитний інститут відновлення у Франкфурті;

- приватні іпотечні банки;
- союз німецьких народних банків і банків товариств "Райффайзен", до складу якого входить понад 1470 кредитних товариств, які об'єднують в основному фермерів та інших підприємців [49];

Їх діяльність контролюється державою.

Уряд Німеччини здійснює пільгове кредитування фермерів, які беруть участь у Програмі інвестиційного стимулювання у вигляді позик з 1% річних або шляхом зниження позичкового відсотка діючих кредитів на 4 – 7 відсотків.

На думку Назаренко В.І. можна зробити висновок про те, що сільськогосподарський рентний банк у Франкфурті-на-Майні пропонує фермерам пільгове кредитування за спеціальними програмами: "Сільське господарство", "Молоді фермери", "Оновлення села" [50].

Кучин С.А. зазначає, що в Великобританії кредитно-банківська система – одна з найбільш розвинених в світі. Там не існує спеціалізованого сільськогосподарського банку, і банківська політика по відношенню до сільського господарства заснована на тих же принципах, що і для інших галузей економіки. Однак через ці банки проходять різні державні субсидії, що в багатьох випадках робить кредит пільговими [51].

Більш спрощеного розвитку пільгового кредитування перебуває система в Америці, хоча більшу роль (значно більшу, ніж в Європі), грають і звичайні комерційні кредитні інститути, коли мова йде про надання кредитів великим фермам для покупки техніки, а також іпотечних кредитів.

Таким чином, можна говорити про наявність у розвинених країнах Заходу різноманітної і в значній мірі пільгової системи кредитування сільського господарства, розрахованої на реальні фінансові потреби і можливості цієї галузі.

4. Податкове регулювання та системи пільгового оподаткування в сільському господарстві.

Згідно з нашим дослідженням у країнах з розвинутою ринковою економікою, поряд з політикою держави, одним з найбільш важливих інструментів державного регулювання, що сприяють створенню пільгових умов функціонування сільського господарства, є податкова політика.

Система оподаткування в сільському господарстві діє загальноприйнята. При цьому більш вигідне стає вище в галузі забезпечує механізм її дії, що обумовлено високою витратністю, капіталоємністю і низькою прибутковістю.

У сільськогосподарському виробництві система оподаткування, як і в інших галузях економіки, заснована на оподаткуванні наступними видами податків:

- податок на додану вартість;
- податок на капітал, що інвестується, або приріст основного капіталу; — податок на спадок, дарування або продаж, у тому числі землі;
- податок на прибуток;
- виплати на соціальне страхування, в тому числі найманої робочої сили;
- податок на нерухоме майно, в тому числі на землю.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) використовує методологічні підходи, які дозволяють здійснити комплексну кількісну оцінку ефективності державної підтримки аграрного сектора за такими складовими як: аграрне виробництво, аграрна інфраструктура та споживачі продукції. Узагальнюючим індикатором за методикою ОЕСР є показник сукупної підтримки (TSE – Total Support Estimate), який дає змогу визначити суму трансферів, що їх отримує сільське господарство від платників податків та споживачів, за винятком надходжень від імпортного мита, в результаті політики підтримки аграрного сектора. Динаміка показника сукупної підтримки сільського господарства у різних країнах світу наведена в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Динаміка зміни показника сукупної підтримки сільського господарства (TSE) у різних країнах світу, млн дол.

Рік	Україна	ЄС	Канада	США	Австралія
2011	2 648	125 633	9 368	81 742	2 119
2012	-70	130 695	9 951	83 824	2 661
2013	1 334	126 848	9 757	86 656	2 169
2014	-739	141 291	7 902	87 693	2 204
2015	-2 592	125 920	6 607	95 984	2 012
2016	-1 901	107 267	5 752	93 647	1 636
2017	-2 168	111 591	6 146	92 440	1 723
2018	-1 904	104 501	6 172	96 161	1 785

Примітка: Сформовано автором на основі [52].

В цілому номінальні показники рівня сукупної підтримки сільського господарства представлених країн за період 2011–2018 рр., попри певні коливання в окремі роки, мали тенденцію до суттєвого зростання. Зокрема, в країнах ЄС сума сукупної підтримки зменшилася за вказаний період на 16,8 %, а в Канаді – на 34 % та Австралії – на 15,8 %, а в США обсяг підтримки зріс на 17,6%.

Вітчизняний аграрний сектор, за оцінками фахівців OECD, мав від’ємне значення показника сукупної підтримки сільського господарства, що зумовлено його значним скороченням впродовж останніх років внаслідок погіршення фінансово-економічної ситуації та обмежених можливостей державного бюджету. Важливим є порівняння окремих країн світу за відносним показником рівня сукупної підтримки (TSE), який характеризується відсотковою її часткою у ВВП країни (рис. 2.4).

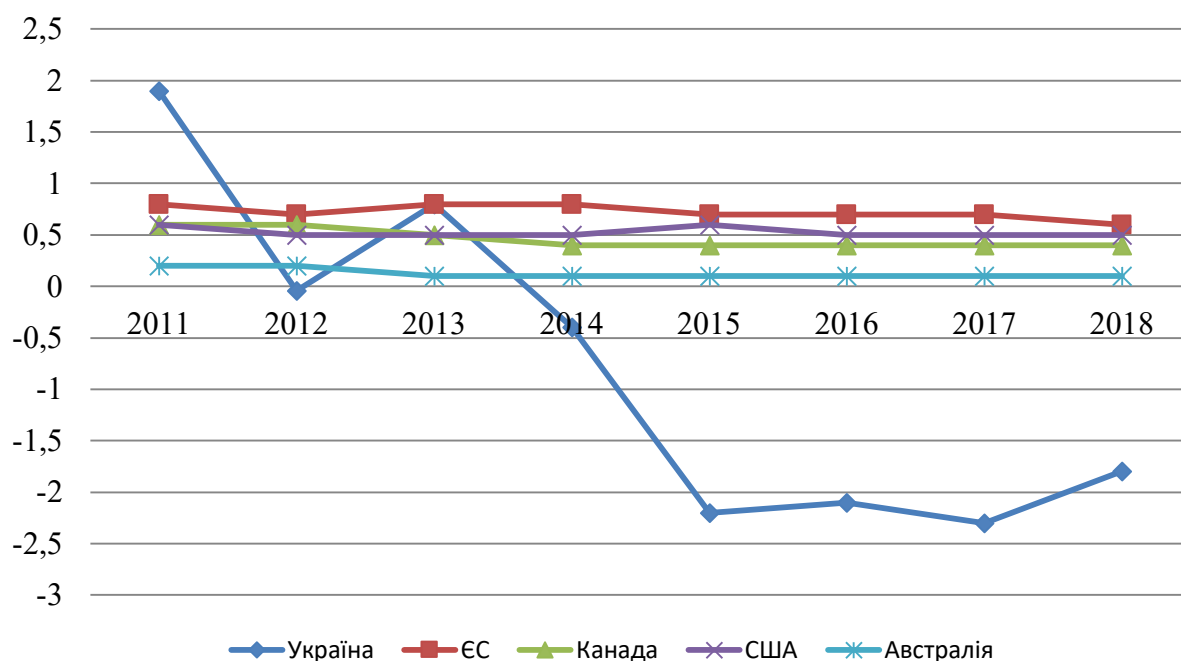

Рисунок 2.4 – Динаміка зміни показника сукупної підтримки аграрного сектора відносно ВВП (TSE), %

Примітка: Сформовано автором на основі [52].

Слід зазначити, що цей показник оцінювання рівня TSE не враховує частки галузі сільського господарства в економіці країни. Так, в Україні частка сільського господарства в економіці є порівняно вищою, ніж в ЄС чи США. Водночас його використання дозволяє додатково оцінити не лише рівень державної підтримки сільського господарства, але й динаміку його зміни.

Так, упродовж 2011–2018 років в ЄС показник сукупної підтримки сільського господарства відносно ВВП знизився з 0,8 % в 2011 р. до 0,6 % у 2018 році, або на 0,2 в.п. за вказаний період.

У США спостерігається аналогічна тенденція незначного зменшення відносного рівня сукупної підтримки сільського господарства. Та ж сама тенденція є характерною для Канади та Австралії.

В Україні відносний рівень сукупної підтримки впродовж останніх 8 років суттєво коливався – від максимального його значення 1,9 % у 2011 році

і до мінімального – -2,3 % у 2016 році, у 2018 році цей показник дорівнював -1,8.

Водночас, варто зауважити, що ця рівність є неоднозначною і відносною, адже абсолютні розміри державної підтримки суттєво відрізняються через об'єктивну неспівставну різницю у валовому внутрішньому продукті. Тому цей відносний показник здебільшого дозволяє вивчити тенденції зміни підходів до державної підтримки сільського господарства в часі. Останні характеризуються зміщенням її від надання прямого субсидування виробникам до заходів стимулювання розвитку сільських територій і збереження навколишнього довкілля, підвищення якості і екологічної безпечності виробництва аграрної продукції. Особливо це стосується таких країн як США і ЄС. Протягом останніх десятиліть країни Європейського Союзу, Сполучені Штати Америки, Канада, Китай, країни північної Європи нагромадили великий досвід державного регулювання і підтримки аграрного сектора в ринковій економіці. Його дослідження й узагальнення дає можливість виділити і сформулювати цінні для України рекомендації у сфері аграрної політики з метою вдосконалення умов розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Узагальнення зарубіжного досвіду державної підтримки розвитку аграрного сектора в контексті рекомендацій для України

Інструменти реалізації	Заходи, прийнятні для України
Держплани та програми	Деталізація підтримки аграрних підприємств шляхом формування цільових програм, що охоплюють основні важелі державного регулювання розвитку конкретної сфери діяльності (досвід ЄС)
Адміністративні бар'єри: сертифікації, ліцензування та квотування	Узгодження адміністративних бар'єрів зі світовими вимогами та з інтересами національних виробників (досвід США)
Прямі виплати і субсидії	Розмір субсидій у рахунок погашення виробничих витрат повинен визначатися, враховуючи розмір рівня негативної рентабельності діяльності аграрних виробників плюс розмір мінімальної норми прибутку. Прямі виплати і сільськогосподарські субсидії необхідно надавати фермерам у разі виконання низки вимог, що охоплюють захист навколишнього середовища, якість продуктів харчування та належний рівень утримання худоби (досвід ЄС)
Регулювання цін на аграрну продукцію	Впровадження механізмів цін, які охоплюють: <ul style="list-style-type: none"> - інтервенційні ціни – гарантовані державою мінімальні ціни, за якими держава і закупівельні організації зобов'язані закупляти певні стратегічно необхідні види аграрної продукції у фермерських господарствах; - цільові ціни – формуються на основі собівартості виробництва найважливіших видів продовольчих товарів у регіонах з різними природними умовами; - дотаційні ціни – встановлюються на продукцію, яку експортують (досвід ЄС)
Фінансово-кредитна підтримка	Системний підхід: – формування Державного фонду сільського господарства (для забезпечення фермерськими господарствами значних капіталовкладень) (досвід Китаю); – підтримка фінансування аграрних підприємств комерційними банками; – сприяння у формуванні кредитних кооперативів (досвід Франції, Швеції)
Аграрне страхування	Державні органи мають підтримувати, контролювати та розвивати систему аграрного страхування, розробляти плани аграрного страхування; проводити адміністрування страхових субсидій; забезпечувати покриття катастрофічних ризиків (досвід Іспанії)
Регулювання структури аграрного виробництва	Обмеження обсягів сільськогосподарського виробництва з метою недопущення перевиробництва продукції (досвід США, ЄС)

Примітка: Сформовано автором на основі [53].

У сучасних умовах глобальних і локальних викликів уряди європейських держав та інших розвинених країн світу сприяють розвитку

аграрного сектора економіки, враховуючи всі його особливості, та забезпечують умови для посилення економічної безпеки держави. В умовах євроінтеграційних процесів Україні важливо вибрати стратегічний вектор у державній політиці підтримки аграрного сектора, з орієнтацією на його максимальне наближення до європейських норм і стандартів.

Найважливішими аспектами при цьому мають стати: розроблення та впровадження нових механізмів підтримки аграрних підприємств з поступовим відходом від прямих виплат до програм сільського розвитку; впровадження екологічних принципів ведення господарської діяльності та заходів для охорони та збереження навколишнього середовища; подальше дотримання курсу на зміцнення фермерської моделі господарювання як сімейної форми бізнесу; популяризація та розвиток сільського укладу життя; дотримання підходу «crosscompliance» для формування сталого, економічно та соціально збалансованого аграрного сектора на всьому європейському просторі. Зазначимо, що більшість із визначених інструментів і заходів мають усі необхідні передумови, аби бути реалізованими на відповідному етапі соціально-економічного розвитку держави в цілях забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки, ефективного функціонування аграрної політики та посилення економічної безпеки держави.

Висновки до розділу 2

Незважаючи на наявність позитивних зрушень у розвитку аграрного сектора економіки України, зумовлені зростанням частки обсягів виробництва аграрної продукції у загальному обсязі ВВП України, нарощення експортних потужностей вітчизняного аграрного сектора і

продуктів харчової промисловості, достатньо стабільні процеси інвестування, поточний стан функціонування, а також тенденції розвитку аграрного сектора економіки України не відповідають його економічному та природно-ресурсному потенціалу, що позначається й на економічній безпеці держави.

Розвиток аграрного сектора економіки стримують обмеження, які здебільшого характеризуються суттєвими недоліками сучасного стану функціонування, зокрема, змінами у структурі власності земельного фонду, зниження рівня розораності земель сільськогосподарського призначення, динаміки перерозподілу площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств в напрямку великих інтегрованих компаній-агрохолдингів, зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання тощо.

Встановлено, що практикою регулювання аграрного сектора економіки напрацьовано доволі ґрунтовний світовий досвід державної підтримки його розвитку, зокрема в контексті забезпечення економічної безпеки держави. В умовах європейської інтеграції Україні державна підтримка розвитку аграрного сектора економіки повинна бути орієнтована на максимальне наближення до європейських норм і стандартів. Визначені інструменти та засоби можуть застосовуватися державними інституціями в аналізованому секторі економіки, зорієнтовані на формування більш системної державної політики підтримки розвитку аграрного сектора економіки та посилення економічної безпеки держави.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА У АГРАРНІЙ СФЕРІ

3.1 Інституційна модернізація розвитку підприємництва в аграрному секторі

Недосконалість і нерозвиненість інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора вимагає досягнення стратегічної мети та реалізації завдань державної аграрної політики, що допоможе сформувати низку структурних реформ. Водночас важливим є врахування регіонально-галузевих особливостей розвитку аграрного сектора, які повною мірою дадуть змогу оцінити й реалізувати його виробничо-ресурсний потенціал, наростити обсяги аграрного виробництва, підвищити конкурентоспроможність аграрної продукції, забезпечити інноваційно-інвестиційну привабливість аграрного сектора, забезпечити соціальні умови розвитку села і сільських територій, створити умови для адаптації стандартів та інституційних вимог до міжнародних. Також важливо розробити адекватні заходи поліпшення інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки на основі удосконаленої системи ключових правил, що підвищить рівень узгодженості цього механізму з діючою системою забезпечення економічної безпеки держави та мінімізує дестабілізуючий вплив ризиків і загроз на процеси сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки.

Основними складовими, що формують інституційне забезпечення сталого аграрного сектора економіки, є інституційно-правова та інституційноорганізаційна. На нашу думку, повноцінність і достатність інституційноправового поля регулювання сталого розвитку аграрного сектора визначається рівнем охоплення конституційними нормами,

національними доктринами, законами та законодавчими актами, указами та розпорядженнями Президента України, постановами Верховної ради України і Кабінету Міністрів України, наказами міністерств і відомств.

Законодавче регулювання сталого розвитку аграрного сектора передусім має визначати основні положення, термінологічний та понятійний апарат проблеми, цільові орієнтири та завдання, критерії та індикатори його розвитку, місце і значення в системі пріоритетів сталого розвитку держави. Проте наразі в Україні терміни «сталий розвиток» та «сталий розвиток аграрного сектора» законодавчо не визначені, що є певним системоутворюючим недоліком його інституційно-правового забезпечення.

Основні пріоритети, що частково визначають особливості інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України, визначені Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» [55], Стратегією розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [56] та Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року [57].

Зазначимо, що відсутність нормативно-правової бази з питань сталого розвитку аграрного сектора актуалізує перспективи розроблення та прийняття низки законодавчих документів. Несформованість законодавства унеможлиблює реалізацію прикладних засад державної аграрної політики щодо сталого розвитку, зумовлює неузгодженість прийнятих рішень на державному і регіональному рівнях управління, формує інституційні бар'єри в законодавчому регулюванні сталого розвитку аграрного сектора економіки. Саме тому, передусім, доцільно розпочати роботу над проектом закону «Про сталий розвиток аграрного сектора економіки України», який би визначив правові підстави та заходи щодо реалізації аграрної політики держави. Інші підзаконні акти мають містити відповідні Укази й розпорядження Президента України, Постанови і розпорядження Уряду України, накази, інструкції, положення тощо міністерств і відомств України. В умовах євроінтеграції доцільними є заходи щодо наближення вітчизняного законодавства до основних вимог САП Європейського Союзу.

Нормативно-методична складова інституційно-правового забезпечення сталого розвитку аграрного сектора повинна забезпечувати моніторинг та діагностику обсягів, рівня та ефективності державної аграрної політики.

Доцільно зазначити, що в Україні на інституційному рівні відсутній державний орган чи окремий інститут, які б безпосередньо займалися питаннями сталого розвитку країни. Однак, у різні періоди функціонували різні організації з консультативно-дорадчими функціями. При Кабінеті Міністрів існували Національна комісія сталого розвитку (1997–2003 роки) та Управління стратегії сталого розвитку Апарату Ради національної безпеки і оборони (2001–2003 роки); при Президенті України функціонувала Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку (2009–2010 роки); при Кабінеті Міністрів України – Національна рада зі сталого розвитку (2009–2013 роки).

При цьому, суб'єктами формування інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки постають державні, регіональні та місцеві органи законодавчої влади. Передусім умови для такого розвитку визначаються указами Президента України, законами та постановами Верховної Ради України, положеннями та рішеннями Кабінету Міністрів України, наказами, методиками, інструкціями профільних та інших міністерств, а також органами місцевого самоврядування, державними спеціалізованими установами та організаціями. Саме тому скоординована діяльність органів державної влади та їхніх підрозділів з раціональним розподілом їхніх повноважень повинна стати однією з умов ефективного інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України. Зазначені інститути мають забезпечити розроблення та реалізацію, насамперед, державної аграрної політики, спрямованої на сталий розвиток.

У системі центральних органів виконавчої влади головним органом та суб'єктом інституційного середовища сталого розвитку аграрного сектора економіки є Міністерство аграрної політики та продовольства України. Незважаючи на покладені завдання на Мінагрополітики, його складна

організаційна побудова сповільнює процес прийняття управлінських рішень, дублювання одних функцій і невиконання інших, має значний вплив на реалізацію регуляторних заходів щодо сталого розвитку аграрного сектора економіки.

Поряд із Мінагрополітики України до галузевої компетенції належать інші центральні органи виконавчої влади, серед яких Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України, Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, діяльність яких є координованою. Важливим органом у системі центральних органів виконавчої влади, на який було покладено функції із забезпечення сталого розвитку аграрного сектора, є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку), що забезпечує: формування та реалізацію державної політики економічного, соціального розвитку і торгівлі, державну промислову політику, державну інвестиційну політику, державну зовнішньоекономічну політику, державну політику у сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства, інтелектуальної власності, туризму тощо.

Варто зазначити, що створення сприятливого інституційного середовища сталого розвитку аграрного сектора України в будь-якому випадку пов'язане зі сукупністю інституцій, тобто таких структур, наявність яких буде достатньою для накопичення і реалізації його потенціалу. Йдеться про формування системи відповідних інституційних елементів як горизонтального, так і вертикального вимірів, на яких формуються відповідні взаємозв'язки та наявного ресурсного забезпечення. Створення такого середовища на засадах комплексності, динамічності та структурної збалансованості, на нашу думку, активізує усі складові сталого розвитку

аграрного сектора, що зумовить забезпечення виробничої і технологічної модернізації, розширить існуючі виробничі потужності, підвищить конкурентоспроможність та зміцнить конкурентні позиції на світовому продовольчому ринку, а також реалізує ресурсний потенціал аграрного сектора економіки України.

При цьому важливе значення має інтелектуально-кадрове забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки. Сьогодні це питання набуває своєї особливої гостроти, оскільки формується під впливом негативних суспільно-політичних та соціально-економічних процесів. Попри те, що вітчизняний аграрний сектор займає передові позиції в економічному розвитку держави, все ж скорочення виробництва аграрної продукції, стрімке зниження рівня добробуту сільського населення, складний фінансовий стан аграрних формувань створили умови, за яких відсутні високопрофесійні спеціалісти, зокрема молодь, які б хотіли працювати в галузях аграрного сектора. Основними причинами низького рівня забезпеченості галузей аграрного сектора економіки кваліфікованими кадрами є скорочення чисельності зайнятих, висока плинність кадрів та відсутність ефективних мотиваційних механізмів закріплення молодих спеціалістів на аграрному виробництві.

Враховуючи комплексну природу аграрного сектора економіки, в основі якої закладено багатофункціональне сільське господарство, доцільними є досягнення та підтримка збалансованості усіх його компонентів, до яких належать: економічне зростання, забезпечення продовольчої безпеки, збереження навколишнього природного середовища та розвиток сільських територій. Саме тому державна аграрна політика має бути спрямована на підвищення ефективності використання потенціалу аграрного сектора з характеристиками економічної, екологічної та соціальної систем, що допоможе йому стати «точкою зростання» і фундаментом подальших модернізаційних перетворень національної економіки.

З цією метою особлива увага має бути сконцентрована на створенні передумов для інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки за визначеними напрямками. Важливим серед них є економічний напрям, який, передусім, передбачає розвиток дрібнотоварного аграрного виробництва для забезпечення інтеграції особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектора економіки, формування дієвих механізмів співпраці держави та бізнесу у вигляді державно-приватного партнерства, розвиток системи сільськогосподарського дорадництва у вигляді інформаційно-консультаційної підтримки аграрного товаровиробника і сільського населення, підвищення ефективності функціонування саморегульованих організацій в аграрному секторі з метою налагодження взаємовигідних відносин між виробниками сільськогосподарської сировини та її споживачами в масштабах галузей та секторів, що усуне надмірну регламентованість та децентралізацію процесу прийняття управлінських рішень.

Соціальний напрям сталого розвитку аграрного сектора економіки спрямований на підвищення рівня життя та соціального захисту населення; створення нових робочих місць; скорочення міграції; покращення демографічної ситуації на селі; розвиток соціальної інфраструктури сільських територій; запобігання соціальним конфліктам.

Заходами інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора за екологічним напрямом повинні бути: екологізація аграрного виробництва; застосування ресурсозберігаючих технологій; підвищення родючості ґрунтів; розвиток альтернативної біоенергетики; вдосконалення землевпорядкування [58].

Не менш важливим напрямом взаємодії держави та аграрного бізнесу є створення агротехнопарків як організаційно-економічної форми підтримки інноваційного бізнесу. Їх переваги полягають у можливостях проводити апробацію й адаптацію наукових розробок відповідно до зональних умов та вимог аграрного виробництва на основі співпраці з

регіональними науководослідними інститутами, аграрними навчальними закладами, науковоконсультативними та виробничими структурами тощо.

Недостатня розвиненість системи дорадництва впливає на зниження конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу в сільській місцевості, що ускладнює створення нових підприємницьких структур в аграрному секторі економіки. Крім того, це дає підстави стверджувати, що держава не виконує ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка передбачає, що співробітництво між сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплюватиме й забезпечення діяльності системи дорадництва для аграрних підприємств.

Отже, реалізація вищезазначених заходів створить сприятливі передумови для інституційного забезпечення сталого розвитку економіки аграрного сектора, що впливатиме на мінімізацію внутрішніх дисбалансів його галузеворегіонального розвитку та посилення економічної безпеки України. Водночас, покращення інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектора в системі економічної безпеки держави, безперечно, диктує необхідність обґрунтування механізмів державної аграрної політики як елемента посилення економічної безпеки, а також затвердження програми дій щодо розвитку аграрного сектора економіки.

3.2 Інноваційно-інвестиційна складова розвитку підприємництва у сфері земельних відносин

Нестримний розвиток науково-технічного прогресу, безперервна імплементація його досягнень в практику господарювання та посилення конкурентної боротьби на світових аграрних ринках об'єктивно вимагають реалізації механізмів системного покращення інвестиційно-інноваційного

забезпечення аграрного сектора економіки України. Вирішення проблеми суттєво актуалізується в умовах тотальної занедбаності та моральної зношеності матеріально-технічної бази вітчизняного аграрного сектора економіки (низький рівень техніко-технологічної модернізації, недостатня інноваційна активність у галузі, застарілість виробничого обладнання, обмежені параметри можливостей матеріально-технічного оновлення аграрного сектора) та погіршення якості людського капіталу на сільських територіях (негативні міграційні процеси в сільській місцевості, спричинені вимушеною трудовою міграцією, «старіння» і поступове «вимирання» сіл, зазвичай, нижчий рівень освіченості сільського населення, порівняно з міським), що в сукупності створює значні перешкоди на шляху формування адекватного інвестиційно-інноваційного забезпечення вітчизняного аграрного сектора економіки.

Недостатність інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора не лише стримує нарощення параметрів ефективності його функціонування, але й формує низку ризиків і загроз секторально-галузевого характеру, що в сукупності дестабілізує процеси забезпечення економічної безпеки України в розрізі її основних функціональних складових, а з огляду на стратегічну важливість аграрного сектора в системі розвитку національної економіки.

Формування адекватного інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора створює низку передумов для зміцнення економічної безпеки держави, що формалізуються в такому:

- 1) побудова ресурсного середовища своєчасного реагування на галузевосекторальні виклики гарантування ефективного функціонування національної економіки;
- 2) становлення та розвиток регіональної мережі інвестиційно-інноваційних горизонтально-вертикальних кластерів у контексті диверсифікації ризиків економічної безпеки держави;

3) забезпечення ресурсної підтримки процесів постійної інноваційної модернізації аграрного сектора економіки, що дає змогу гарантувати динамічну конкурентоспроможність продукції вітчизняного аграрного сектора як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках;

4) реалізація механізмів техніко-технологічної модернізації галузей аграрного сектора економіки з метою забезпечення високого рівня якості та безпеки продовольства, відповідно до діючих міжнародних стандартів;

5) ініціювання структурних зрушень стосовно покращення та розбудови об'єктів мережі інфраструктурного забезпечення аграрного сектора та посилення інтеграційних процесів її консолідації з аграрною інфраструктурною мережею стратегічних країн-партнерів, насамперед членів Європейського Союзу;

6) забезпечення ефективності трансформації ресурсних потужностей природно-ресурсного потенціалу вітчизняного аграрного сектора економіки у сегмент зміцнення його конкурентних позицій в умовах загальних тенденцій лібералізації торговельно-економічних відносин;

7) інвестиційно-інноваційне забезпечення аграрного сектора формує стимули для вирівнювання просторово-територіальних диспропорцій економічної безпеки держави, що відзначається структурними дисбалансами розвитку між сільськими та урбанізованими територіями;

8) формування ресурсного середовища для зростання рівня доходів сільського населення внаслідок підвищення параметрів ефективності функціонування виробничо-господарських процесів у розрізі галузей аграрного сектора економіки;

9) побудова ланок продуктового ланцюга формування доданої вартості в аграрному секторі економіки, що трансформується у створення нових робочих місць, розширення масштабів господарювання та збільшення обсягів податкових відрахувань до бюджетів усіх рівнів;

10) формування мультиплікаційного ефекту диверсифікації ризиків галузево-секторальних ризиків національної економіки в умовах глобалізації

Фундаментальною основою підтримки процесів проектування, розробки та впровадження інновацій у виробничо-господарську діяльність аграрного сектора є інвестиційні ресурси.

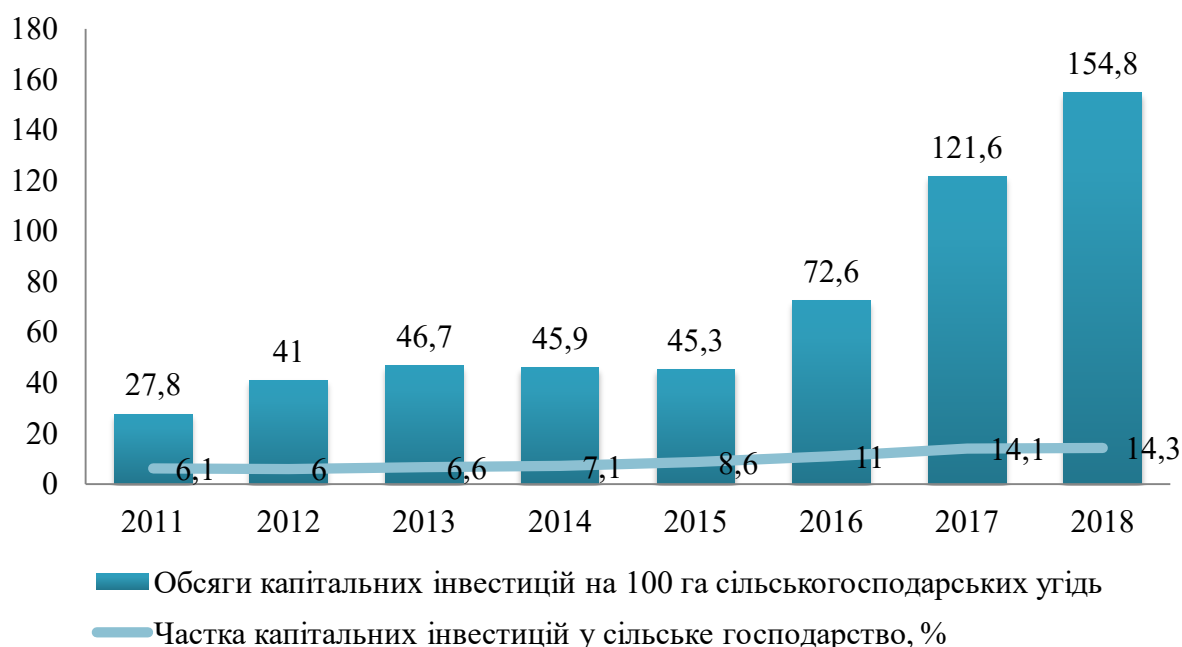

Рисунок 3.1 – Частка капітальних інвестицій в сільське господарство та їх обсяги на 100 га сільськогосподарських угідь в Україні у 2011–2018 роках

Примітка: Сформовано автором на основі [52].

У досліджуваному періоді на фоні зростання частки освоєних капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство зростають й обсяги цих інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, що безперечно, є позитивним моментом для аграрного сектора. Водночас, можна відзначити, що параметри ефективності такого номінального зростання знівельовані поглибленням структурною фінансово-економічною кризовою, що мала місце в Україні у 2014-2015 роках і яка характеризувалася загальним спадом обсягів ВВП, девальвацією національної валюти гривні та зниженням її купівельної спроможності. Таким чином, реальні можливості інвестиційних ресурсів щодо підтримки реалізації масштабних проектів в аграрному секторі економіки є доволі обмеженими. Своєю чергою, зростання

частки капітальних інвестицій в аграрний сектор в загальній їх структурі в період кризових років, з однієї сторони, дає можливість констатувати пріоритетну його важливість для інвестора, незважаючи на наявність деструктивних стагнаційних процесів національної економіки, а з іншої – високі превентивні здатності галузевих господарських комплексів аграрного сектора економіки протидіяти дестабілізуючим впливам загроз і забезпечувати підтримку процесів економічного зростання в умовах негативних соціально-економічних тенденцій розвитку національної економіки та держави в цілому [59].

Важливим індикатором інвестиційної привабливості секторів національної економіки є зацікавленість ними з боку іноземних інвесторів. Індекси прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство не можуть не корелювати з макроекономічними передумовами розвитку національної економіки. Поряд з цим, важливо відзначити вкрай низьку частку цих інвестицій в їх загальній структурі (1,6 % в 2018 році). Така ситуація дає можливість констатувати, що іноземний інвестор на сьогодні зацікавлений, головним чином, у сировинному використанні природно-ресурсного потенціалу вітчизняного аграрного сектора та не орієнтований на довготривале господарювання, що потребує реалізації масштабних інвестиційних проектів і дотримання засад збалансованого природокористування з метою збереження відтворювальних потужностей аграрного сектора на перспективу [60].

Тому в процесі залучення іноземних інвестицій в інноваційний сегмент вітчизняного аграрного сектора доцільною є дотримання стратегічної орієнтації на таке:

- 1) формування мотиваційних механізмів і стимулів для інноваційної модернізації переробної галузі;
- 2) унеможливлення реалізації механізмів незаконного заволодіння сільськогосподарськими угіддями з боку іноземних власників;

- 3) організація ефективної системи моніторингу дотримання засад раціонального природокористування і збереження відтворювальних потужностей природних екосистем;
- 4) побудова механізмів компенсації економічних, інфраструктурних та екологічних втрат у процесі господарювання;
- 5) реалізація інструментів посилення соціальної відповідальності іноземного інвестора в процесі господарювання.

Пріоритетним напрямом активізації інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки є формування та розвиток мережі спеціалізованих регіональних аграрно-індустріальних кластерів на засадах підтримки становлення технологічних парків, інноваційних бізнес-інкубаторів, венчурних фондів; стимулювання розвитку коопераційних відносин в інноваційній сфері між представниками органів державної влади, аграрного бізнесу науково-технічної сфери; активізації залучення потужностей мережі установ Національної академії аграрних наук України та закладів вищої освіти аграрного спрямування в сегмент проектування інноваційних розробок; підтримки трансферу передових світових інноваційних технологій в практику господарювання вітчизняних аграрних суб'єктів; реалізації практики налагодження міжнародної співпраці в інноваційній сфері, шляхом організації проведення конференцій, симпозіумів, семінарів, круглих столів, ярмарків тощо. Значним незадіяним резервом покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора є використання інструменту лізингу для здійснення підтримки процесів техніко-технологічної модернізації аграрного сектора економіки, що передбачає реалізацію лізингових програм на засадах державного співфінансування придбання техніки з боку держави (насамперед, у частині компенсації відсоткових ставок), орієнтації на побудову непрямих матеріальних стимулів до закупівлі сільськогосподарської техніки галузі вітчизняного машинобудування, формування можливості для ресурснофінансової кооперації спільного придбання аграрними суб'єктами

господарювання сільськогосподарської техніки, реалізацію цільових програм фінансування інноваційно-технологічної модернізації за рахунок джерел державно-приватного партнерства.

Стримує параметри ефективності системи інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки недостатній рівень інтелектуально-кадрової підтримки, подолання деструктивних процесів формування якого потребує впровадження довгострокових механізмів та інструментів удосконалення процесів підготовки та перепідготовки інтелектуальних кадрів. Своєю чергою, це потребує орієнтації на комплексну реалізацію таких заходів:

1) покращення людського капіталу на сільських територіях України, шляхом формування мотиваційних механізмів і стимулів до проживання в сільській місцевості, підвищення рівня освіченості сільського населення, гарантування рівного доступу до здобуття вищої освіти молоді на сільських та урбанізованих територіях;

2) посилення інтелектуальної складової підготовки управлінських кадрів для аграрного сектора економіки через реструктуризацію існуючих підходів до організації процесів їх стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовки, реалізації механізмів фінансової підтримки перспективних проектно-інноваційних ідей, покращення експериментальної бази проведення досліджень у науково-технічній сфері на сільськогосподарських підприємствах;

3) активізація діяльності на сільських територіях мережі агенцій регіонального розвитку та сільськогосподарських дорадчих служб у частині організації та проведення навчань, тренінгів і семінарів серед сільського населення щодо перспектив і технологій впровадження інновацій в практику господарювання.

Сьогодні інноваційна модернізація аграрного сектора економіки потребує впровадження інформаційних технологій в напрямі оптимізації виробничого-господарських бізнес-процесів, що передбачає автоматизацію

прийняття управлінських рішень; підвищення оперативності збору, обробки та систематизації інформаційних даних; автоматизації механізмів моніторингу та контролю дотримання технологічних карт у рослинницькій та тваринницькій галузях; впровадження сучасного програмного забезпечення управління логістичними потоками; використання інноваційних технологій ведення точного землеробства (крапельне зрошення, застосування потужностей дронів для догляду за посівами, хмарні технології тощо) та моніторингу стану здоров'я сільськогосподарських тварин. Важливим аспектом є стратегічна переорієнтація аграрного сектора економіки у сегмент інноваційної екологізації виробничих процесів, шляхом стимулювання розвитку органічного землеробства, використання альтернативних джерел енергії (потужностей сонця, вітру, води), формування замкнутих циклів безвідходного виробництва та переробки побічної продукції, впровадження ресурсоощадних технологій, імплементації міжнародних безпеково-екологічних стандартів виробництва аграрної продукції, реалізації механізмів унеможливлення гранично-допустимих перевищень індикаторів забруднення природних екосистем, збалансування еколого-економічних компонентів ефективності у процесі господарювання.

Комплексна реалізація запропонованих заходів забезпечить формалізацію інструментарію інвестиційно-інноваційної модернізації аграрного сектора економіки, що в подальшому трансформується у сегмент зміцнення економічної безпеки держави

Таким чином, покращення інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектора економіки є ефективним інструментом не лише зміцнення його конкурентних позицій, але й формування потужних ресурсних резервів зміцнення економічної безпеки держави, як на галузевому, так і просторовому рівнях.

3.3 Роль ОТГ у розвитку аграрної підприємницької діяльності

Створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) вважається основою для радикальних змін у розвитку сільських територій та надає можливість охопити широке коло економічних відносин на глобальному, регіональному та локальному рівнях. Для запобігання хаосу держава розробила орієнтири об'єднання, так звані перспективні плани формування територіальних громад у кожній області України. Однак, оскільки об'єднання добровільне, громади можуть ініціювати внесення обґрунтованих змін до перспективних планів і об'єднуватися по-іншому, аніж було закладено у початковому плані. У результаті добровільного утворення ОТГ сільські території вперше отримали можливості конвергенції з міськими територіями, адже в Україні створюються громади, де є сільські та міські поселення і де міста мають безпосередній вплив на розвиток сільських територій [61].

Об'єднання територіальних громад в Україні розпочато з 5 березня 2015 року, коли набрав чинності Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [62]. Основними суб'єктами об'єднання цей Закон визначає суміжні територіальні громади в межах однієї області.

Згідно із Законом (ст.4) добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до ОТГ здійснюється з дотриманням таких умов:

- 1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;
- 2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;
- 3) об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області;

- 4) при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;
- 5) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання.

Спроможність майбутньої ОТГ для подальшого включення її до Перспективного плану, що в подальшому є підставою для отримання державної субвенції на соціально-економічний розвиток. Таким чином, визнається, що члени ОТГ є носіями певної ідентичності та традицій, мають спільні інтереси, але водночас мають обов'язки щодо підтримання належного соціально-економічного розвитку та забезпечення послугами.

Об'єднання територіальних громад здійснюється відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад [63] та складається з таких етапів: ініціювання добровільного об'єднання; громадського обговорення пропозиції добровільного об'єднання; прийняття радою рішення про надання згоди на добровільне об'єднання та делегування представника для розробки проекту рішення про добровільне об'єднання; прийняття радою рішення про схвалення проекту рішення про добровільне об'єднання; подання рішення до обласної державної адміністрації для надання висновку щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України; розпорядження голови обласної державної адміністрації щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України; прийняття радами рішення про добровільне об'єднання територіальних громад. Тобто, відповідно до Закону, процес добровільного об'єднання територіальних громад обов'язково відбувається за активної участі місцевих жителів та з їхньої згоди.

ОТГ вважається утвореною з дня набрання чинності рішеннями всіх рад, що прийняли рішення про добровільне об'єднання територіальних громад. Юридично, під час прийняття радою, яка виступила з ініціативою

добровільного об'єднання, рішення про утворення ОТГ, одночасно з утворенням відбувається передача майна, прав та обов'язків територіальних громад до ОТГ, яка визнається їх правонаступником. Члени ОТГ є платниками місцевих податків і зборів до її бюджету. Звідси можна дійти висновку, що по суті ОТГ представляє собою «федерацію» територіальних громад з об'єднанням їх майна прав та обов'язків. У межах своєї території ОТГ та її органи отримують всю повноту повноважень щодо регулювання земельних відносин, а також їм передаються земельні ділянки державної власності сільськогосподарського призначення, проте постає питання щодо містобудівної або землевпорядної документації.

На основі інформації з офіційного сайту процесу децентралізації протягом 2015-2019 років створено 1045 об'єднаних територіальних громад. Проте понад половину існуючих територіальних громад опинилися поза реформою, продовжуючи паралельне існування двох систем взаємовідносин між центром та периферією, що об'єктивно послаблює державу загалом.

20 грудня 2019 р. набули чинності зміни до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», якими передбачено об'єднання територіальних громад виключно за затвердженими ПП формування територій громад, розробленими і погодженими без участі обласних рад. 24 січня 2020 р. Кабінет Міністрів України вніс відповідні зміни і до Методики формування спроможних територіальних громад (далі – Методика). Станом на 27 травня ц.р. уряд затвердив ПП формування територій громад у всіх областях відповідно до останніх вимог. У підсумку заплановано утворення 1450 ОТГ, які сукупно охоплюють 100 % території України.

В ході реалізації базового закону виявилися певні перешкоди формуванню спроможних громад, штучно постановлені з боку обласних рад (політизація процесу, зволікання зі схваленням ПП, довільне трактування критеріїв Методики тощо), але скорочення ланцюга прийняття рішень на одну ланку містить ризик порушення Конституції й законів України та

Європейської хартії місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 4). Адже офіційно затверджені ПП часто не відповідають попередньо підготовленим і заздалегідь узгодженим із громадами.

У підсумку застосована ОДА логіка об'єднання ігнорує реальний суспільний запит, що сприяє зростанню соціальної напруги в регіонах і потенційно загрожує національній безпеці держави. Зокрема громадське невдоволення спостерігається у Дніпропетровській, Черкаській, Харківській, Полтавській, Івано-Франківській та інших областях.

Таким чином, відбувається деформація чотирьох принципів, з дотриманням яких має відбуватися об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, визначених у ст. 2 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»:

- 1) конституційності та законності;
- 2) добровільності;
- 3) державної підтримки;
- 4) прозорості та відкритості.

Крім того, за загально визнаним і закріпленим у Конституції України (ч. 1 ст. 58) принципом закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Тому затвердження нового ПП не є достатньою підставою для ліквідації ОТГ, утвореної згідно з усіма вимогами.

Важливою ознакою як доступності певного фінансового ресурсу для розвитку об'єднаних територіальних громад, так і зацікавленості місцевих органів влади в його застосуванні є регулярність, постійність і сталість, а відтак і можливість врахування при здійсненні довгострокового планування та використання в майбутньому. Треба зазначити, що разові джерела (наприклад, приватизація чи продаж комунального майна) швидко вичерпуються і не забезпечують сталості фінансування потреб у сфері місцевого соціально-економічного розвитку. Тому увагу належить приділяти тим джерелам фінансування місцевого розвитку, які можуть використовуватися багаторазово, тим більше регулярно [65].

Зацікавленість і безпосередній вплив органів місцевого самоврядування має припадати на запровадження та збільшення мобілізації надходжень від місцевих податків і зборів (наприклад, завдяки формуванню повної бази суб'єктів, у чий власності перебуває нерухоме майно, в т. ч. земля) [66].

Зовнішніми джерелами бюджетних коштів є державний бюджет. Зокрема, до бюджетних надходжень зовнішнього характеру можуть бути віднесені цільові субвенції з державного бюджету, у т. ч. в рамках виконання державних або регіональних цільових програм, інвестиційних проектів (програм), чи фінансування проектів ОТГ з Державного фонду регіонального розвитку.

Ще однією можливістю покращання фінансової спроможності ОТГ є інвестиційні джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку. Особливістю інвестицій як джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку є те, що вони спрямовуються на реалізацію певного проекту безпосередньо, а не через бюджет ОТГ. Інвестиційні джерела можуть перебувати як у приватній власності, так і повністю або частково у комунальній.

Окремим джерелом фінансування місцевого соціально-економічного розвитку є грантові кошти. Сьогодні в Україні грантові джерела часто мають вирішальне значення для фінансування різноманітних проектів у сфері місцевого розвитку. Грантова допомога може бути у формі як грошових коштів (безповоротні гранти), так і консалтингових послуг, обладнання, матеріалів, які надаються на безповоротній основі.

Отже, серед основних напрямів активізації підприємницької діяльності об'єднаних територіальних громад виділимо такі:

- створення сприятливих економічних умов розвитку підприємств;
- розширення доступу малого і середнього підприємництва до фінансування;
- спрощення податкового адміністрування для підприємств;

- популяризація підприємницької культури та розвиток підприємницьких навичок;

- інвестиційно-інноваційна діяльність підприємств.

У більшості об'єднаних територіальних громад поширені однакові проблеми, які сповільнюють розвиток підприємництва, серед них основними є перешкоди веденню підприємницької діяльності, проблеми розвитку місцевої інфраструктури та працевлаштування населення.

Висновки до розділу 3

Отже, реалізація стратегічного потенціалу розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України, має здійснюватися в рамках повноцінного інституційного забезпечення. Це сприятиме розвитку вітчизняного аграрного сектора відповідно до мети та стратегічних цілей державної аграрної політики. Обґрунтовано, що таке забезпечення складається з двох невід'ємних і взаємопов'язаних частин:

- 1) інституційно-правової, орієнтованої на розробку та удосконалення нормативно-правової бази щодо розвитку системи сільськогосподарського дорадництва, підвищення ефективності функціонування саморегульованих організацій в аграрному секторі, наближення вітчизняного законодавства до основних вимог САП ЄС;
- 2) інституційно-організаційної, спрямованої на удосконалення механізмів співпраці держави та бізнесу на основі державно-приватного партнерства, розвиток дрібнотоварного аграрного виробництва, підвищення ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку, розвиток системи аграрної логістики.

Розвиток підприємницької діяльності слід розглядати в контексті функціонування об'єднаних територіальних громад. Тому в умовах відповідальності органів самоврядування та підприємств, що становлять основу економіки ОТГ, за її майбутнє як у соціальному, так і економічному спрямуванні варто наголосити на пріоритетності збалансованого розвитку територіальної громади як соціально-економічної системи, який ґрунтується на:

- визначенні сталості розвитку територіальної громади як стратегічного завдання функціонування органів самоврядування;
- динамічній рівновазі як основі розвитку громади;
- гармонійності розвитку об'єднаної територіальної громади – полягає у взаємозв'язках та взаємозалежності в системі «соціальна сфера – економічна сфера – екологічна сфера»;
- стабільності розвитку – підтримання позитивних тенденцій розвитку громади впродовж тривалого періоду; конкурентоспроможності – активізація можливостей суб'єктів підприємництва громади нарощувати власний потенціал та ефективно використовувати сильні сторони;
- безпеці – здатність територіальної громади як соціально-економічної системи до самовідтворення й протистояння дестабілізаційним чинникам [67].

ВИСНОВКИ

Дипломна робота присвячена теоретико-методологічним положенням та практичним рекомендаціям щодо розв'язання науково-прикладної проблеми формування пріоритетів та інструментів розвитку аграрного сектора. Проведене дослідження дало підставу зробити висновки теоретичного, методологічного та науково-прикладного характеру.

Отже, відповідно до мети дослідження ми дали відповідь на поставлені завдання:

1. Незважаючи на наявність позитивних зрушень у розвитку аграрного сектора економіки України, зумовлені зростанням частки обсягів виробництва аграрної продукції у загальному обсязі ВВП України, нарощення експортних потужностей вітчизняного аграрного сектора і продуктів харчової промисловості, достатньо стабільні процеси інвестування, поточний стан функціонування, а також тенденції розвитку аграрного сектора економіки України не відповідають його економічному та природно-ресурсному потенціалу, що позначається й на економічній безпеці держави.

2. Розвиток аграрного сектора економіки стримують обмеження, які здебільшого характеризуються суттєвими недоліками сучасного стану функціонування, зокрема, змінами у структурі власності земельного фонду, зниження рівня розораності земель сільськогосподарського призначення, динаміки перерозподілу площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств в напрямку великих інтегрованих компаній-агрохолдингів, зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання тощо.

3. Обґрунтовано, що недостатня ефективність функціонування галузей аграрного сектора має значний вплив на забезпечення макроекономічної ситуації в державі, розвитку підприємницького потенціалу та посилення економічної безпеки держави. У структурі виробництва

продукції рослинництва переважають зернові та зернобобові, технічні культури, картопля, овочі та баштанні продовольчі культури. Незважаючи на зростання урожайності основних сільськогосподарських культур, міжнародні порівняння цього показника з окремими країнами світу підтверджують, що в Україні рівень урожайності є одним з найнижчих. Відзначено, що орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових, а також олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування.

4. Акцентовано, що розвиток аграрного сектора економіки в системі забезпечення економічної безпеки держави об'єктивно пов'язаний з інвестиційною підтримкою технологічних інновацій, які повинні бути впровадженими в аграрному секторі національної економіки. Аргументовано, що низькотехнологічні застарілі виробництва призводять до стагнації сектора та нарощування системнодеструктивних загроз економічній безпеці держави. Є потреба в розробленні стратегічних пріоритетів державної політики інвестиційно-інноваційної модернізації галузей аграрного сектора економіки, а також упровадження її організаційно-економічного інструментарію, орієнтованого на розбудову мережі регіонально-індустріальних кластерів, покращення інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційної діяльності, розвиток логістичної інфраструктури, покращення лізингового забезпечення інноваційної модернізації, ведення точного землеробства та екологізацію аграрного виробництва.

5. Для покращення фінансування розвитку аграрного сектора економіки України держава має впровадити інструменти відповідної організаційної та інформаційної підтримки, низку прозорих та ефективних програм бюджетногрантового фінансування (у тому числі на засадах державно-приватного партнерства) стратегічних проектів і програм розвитку аграрного сектора економіки, прийнятне за вартістю банківське кредитування, сприятливу податково-фіскальну політику, забезпечити активізацію програм страхування комерційних та виробничогосподарських

ризиків, покращити доступність суб'єктів сектора до інших альтернативних джерел фінансового забезпечення. Важливу роль у цих процесах відіграє становлення фінансово-інвестиційної інфраструктури, зокрема в частині функціонування суб'єктів, які узгоджують інтереси інвесторів, представників фінансово-кредитного сектора, місцевих громад та суб'єктів аграрного бізнесу.

6. Підтверджено наявність сприятливої кон'юнктури, особливо на зовнішніх ринках, відносно пропозиції та збуту вітчизняної продукції аграрного виробництва. Але вітчизняні виробники та експортери не в повній мірі використовують ці можливості через низку об'єктивних і суб'єктивних, зовнішніх і внутрішніх чинників та умов – відсутності навиків, фінансових ресурсів, партнерів із зовнішньоекономічної діяльності, доступу до транспортних, логістичних, складських і збутових мереж, труднощів із сертифікацією імпортних квот та обмежень, закритості внутрішніх ринків низки країн, низької конкурентоспроможності тощо. Наявність стримуючих чинників реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки України зумовлює необхідність формування та реалізації збалансованого інструментарію державної підтримки вітчизняного експорту в системі зміцнення економічної безпеки держави.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : [монографія]. 2005 р.
2. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа: радикальні заходи, високий результат. 2002 р.
3. Даниленко А.С. Державна підтримка аграрного сектору економіки в контексті формування передумов для сталого економічного розвитку. 2009 р.
4. Гудзинський О. Д. Інституційне забезпечення результативної системи управління розвитком аграрного сектора економіки. 2013 р.
5. Гудзь О.Є. Страхування агроризиків та напрями розвитку агрострахування в Україні. 2006 р.
6. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку. 2007 р.
7. Діброва А.Д. Сучасне трактування сутності державного регулювання аграрного сектора економіки. 2007 р.
8. Кісіль М.І. Наукові дослідження інвестиційних проблем в аграрному секторі економіки. 2016 р.
9. Крисальний О.В. Теоретико-методологічні засади розвитку спеціалізації і сільськогосподарської кооперації в постреформованому аграрному виробництві. 2007 р.
10. Кропивко М.Ф. Стратегічне бачення аграрного устрою України. 2017 р.
11. Ксенофонов М.М. Деретуляція господарської діяльності в аграрному секторі економіки: етапи, галузеві особливості, механізми. 2015 р.
12. Майовець Є. Аграрне підприємництво в трансформаційній економіці України. 2007 р.
13. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку. 2009 р.

14. Михасюк І. Аграрний сектор АПК: Проблеми і шляхи вирішення. 2001 р.
15. Малік М.Й. Конкуренентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. 2007 р.
16. Richard Cantillon An Essay on Economic Theory. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2010.73 с. URL:
https://misesmedia.s3.amazonaws.com/An%20Essay%20on%20Economic%20Theory_2.pdf
17. Jean-Baptiste Say a treatise on political economy. New York: First American Edition, 1971. URL: https://mises-media.s3.amazonaws.com/A%20Treatise%20on%20Political%20Economy_5.pdf
18. History of Economic Theory: The Selected Writings of Adam Smith, Jean-Baptiste Say, and J.R. McCulloch. 2013.
19. Joseph A. Schumpeter History of economic analysis. Great Britain: This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2006. URL: <http://www.urbanlab.org/articles/economics/Schumpeter%201954%20-%20history%20economic%20analysis.pdf>
20. Hayek F.A. Denationalisation of Money. London: The institute of economic affairs, 1976. URL: <https://iea.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/Denationalisation%20of%20Money.pdf>
21. Paul A Samuelson Economics. McGraw-Hill Education; 1 edition. 1997.
22. R. H. Coase Essays on Economics and Economists. University of Chicago Press. 1st US-2nd Print edition. 1995.
23. Peter F. Drucker The Theory of the Business. Harvard Business Review Classics. 2017.
24. Лисенко В.В. Теоретичні аспекти визначення сутності підприємництва. 2014р.
25. Дядін А.С. Дефініція категорії «підприємницька діяльність». 2017р. URL:

- <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1808/1/Сек.%201.%20Дядін.pdf>
26. Долан Э.Дж., Домненко Б.И. Экономикс: Англо-русский словарь-справочник – М.: Лазурь, 1994. 544 с.
 27. Господарський кодекс України. ст. 42.1. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
 28. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>
 29. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 588-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80>.
 30. Урба С.В. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України. 2019 р. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/dis_urba.pdf
 31. Федорчук О.М. Ушкаренко Ю.В. Економіко-правовий підхід до діяльності кооперативних підприємств. Херсон: Науковий вісник Ужгородського університету, 2011. 285 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4951/1/ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ%20ПІДХІД%20ДО%20ДІЯЛЬНОСТІ%20КООПЕРАТИВНИХ.pdf>
 32. Абрамович І.А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. 2011 р. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=907>
 33. Охота Ю.В. Підприємницька діяльність в аграрному секторі: сутність, організаційно-правова форма та інші основні аспекти. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/153.pdf
 34. Господарський кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/436-15>

35. Український клуб аграрного бізнесу. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/vidi_silskogospodarskikh_pidpriemstv_v_ukraini
36. Методичні рекомендації щодо реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності URL: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/metodichni_recomendacii_regulatorna_dijalnist_presentacia_2019.pdf
37. Сергійко О.В. Державне регулювання та управління у сфері підприємництва: зміст та функції. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака. 2017 р.
38. Шибасєва Н.В. Регуляторна політика в аграрній сфері. 2018 р. URL: http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/8872/1/_Monograf_ISB_N_A5.pdf
39. Павлішенко І.Б., Босик О.В. Державне регулювання підприємництва в Україні: напрямки та пріоритети // Збірник науково-технічних праць. – Львів, 2009. – С. 258–263
40. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
41. Статистичний щорічник України за 2019 рік. 2020 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_u.pdf
42. Сільське господарство України за 2018 рік: стат. зб. відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 235 с.
43. Зовнішня торгівля України: стат. зб. відп. за вип. А.О. Фризоренко; Держ. служба статистики України. Київ, 2020. 172 с.
44. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2019 році: стат. зб. відп. за вип. І.В. Сенік; Держ. служба статистики України.
45. Інфографічний довідник «Агробізнес України» 2019/20 р. URL: <https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2020/>

46. Сільське господарство України за 2018 рік: стат. зб. відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 235 с.
47. Держпідтримка АПК-2020: програми, механізми, терміни. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/derzhpidtrimka-apk-2020-programi-mehanizmi-termini>
48. Куделя Е.А. Моделі і методи підтримки сільськогосподарських виробників в перехідній економіці Росії: автореф. дис. канд. екон. наук. 1999 р.
49. Назаренко В.І. Форми та напрями державної підтримки сільського господарства на Заході. Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств. 2007.
50. Назаренко В.І. Форми та напрями державної підтримки сільського господарства на Заході. Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств. 2007.
51. Кучин С.А. Світовий досвід фінансової підтримки аграрного сектора економіки та можливість його адаптації в Росії. Управління економічними системами: Електронний науковий журнал. 2012.
52. Total Support Estimate (TSE). OECD. Agriculture statistics (database). URL: <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=84840>
53. Урба С.В. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України. 2019 р. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/dis_urba.pdf
54. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні. Київ : НІСД, 2014. 45 с.
55. Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
56. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17

- жовтня 2013 року № 806-р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>
57. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова КМУ № 385 від 6 серпня 2014 р. URL:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852014%D0%BF>
58. Максимчук М.В. Інституціалізація структурно-просторових змін економіки регіонів України. Львів: Національна академія наук України ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього», 2016. с.157
59. Сільське господарство України за 2018 рік: стат. зб. відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 235 с.
60. Баштанська міська об'єднана територіальна громада. URL :
bashtanka.org.ua/pasport-gromadi
61. Бардіна Т.О. Визначення перспективних напрямів розвитку сільських територій з урахуванням аналізу сильних сторін Полтавської області. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії: економічні науки. 2016. № 2 (13). С. 231–236.
62. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (Дата звернення 07.01.2019).
63. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> (Дата звернення 08.01.2019).
64. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів щодо податкової реформи: Закон України № 71 VIII від 28.12.2014 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/72019> (дата звернення 17.08.2019).
65. Патицька Х.О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад. 2015. URL: <http://>

- www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/57.pdf (дата звернення: 14.02.2019).
66. Ливдар М. В., Пелехата О. В., Івахів М. А. Модернізація міжбюджетних відносин в умовах фінансової децентралізації. 2018. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5\(1\)_77](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5(1)_77) (дата звернення: 16.06.2019).
67. Васьківська К., Науменко В. Активізація підприємницької діяльності об'єднаних територіальних громад в умовах різноукладності. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/815358.pdf>
68. Doing Business 2019. URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
69. The Global Competitiveness Report 2019 URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf>
70. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://dotacii.minagro.gov.ua/ua>